

# *Grænselandet*

## *- i cykelhøjde*



*Frede Lauritzen*

## **Forord:**

*Dansk Cyklist Forbund hævder, at Danmark er et af verdens bedste lande at cykle i, et rimeligt fladt land med mange cykelstier og beskeden med trafik. Faktisk var Danmark det første land i verden, der etablerede sammenhængende og afmærkede cykelstier, det markeredes 16. maj 1993 med 3.300 km. nationale cykelruter. I dag har vi ca. 12.000 km. skilte cykelstier, og er det land, der har langt flest.*

*Det er nu ottende år i træk, Hanne og jeg bruger en sommerferieuge på ryggen af vores cykel. I modsætning til tidligere år havde vi i år ikke et eneste uheld med cyklerne. I grunden er det ikke så underligt, for vi havde investeret i en miniværktøjskasse, som jeg endda havde husket at få med, og det er jo ofte sådan, at hvis man er godt forberedt på mekaniske uheld, ja, så kommer de ikke.*

*Årets tur gik langs vores landegrænse i S. Ofte har vi passeret denne grænse, det har som regel været på en hurtig indkøbstur, hvor vi ind imellem har gjort enkelte turistbesøg på historiske steder. Dog har vi, da vi cyklede på Hærvejen fra Slesvig til Viborg, snuset en del til områdets store historiske betydning.*

*Vejrmæssigt blev turen i år undertiden lidt af en prøvelse, strid vind og adskillige byger var en stadig gæst ugen igennem, og det er jo ikke lige det, der højner fornøjelsen ved en cykelferie. Det betyder, at folk holder sig inden døre, hvad der vel også var årsagen til, at vi i år fik knap så mange samtaler med lokalbefolkningen, som vi plejer.*

*Velkommen til at snuse med  
Hanne og Frede Lauritsen*

## **Grænselandet - i cykelhøjde**

Med kursen mod S går det lørdag den 12. juni 2004 i VP 27 329 **med to cykler på gafflen** mod grænselandet. Vi har, som base for årets cykeltur, lejet et sommerhus i Rendbjerg på Broagerland, hvorfra ugens cykelture skal udgå. Efter 100 km. er vi nået til Ribe og beslutter os for at indtage en lille frokost på Restaurant Kammerslusen, der er placeret i det barske marskland ved Ribe Å helt ude ved det nye dige, hvorpå vi går en tur og nyder udsigten over vadehavet.

Restaurationen kan holde fester for op til 220 gæster, læser vi, så der kan nok blive en plads til os. Der holdes et mindre fødselsdagsselskab, ser vi, gæster kommer og bliver budt velkommen ved indgangen, men vi er for beskedne og ukløgtige til at gå ind i denne kø, så vi sætter os ved et ledigt bord og bestille et par stykker med sild, hertil får vi velskænket fadøl/vand og en fortjent snaps. Alt er velsmagende, og regningen lyder på 209 kr., rimeligt vurderer vi.

Over Toftlund, Agerskov, Bolderslev og Klipleve, der i middelalderen var et meget besøgt valfartssted, fortsættes mod S. Klipleve Kirke har Danmarks ældste klokkestabel i træ fra 1340.

Vi passerer nu broen ved Egersund og er dermed på **Broagerland** og kort efter fremme ved målet Bredmaj 23, Rendbjerg. Her tager vi det traditionelle sommerhus i øjesyn. Der er det, der skal være, så vi bærer vort medbragte gods ind i huset og indretter os for den kommende uge. Næppe er vi færdige, før Mia, Malene og Anita dukker op. De gør os et besøg i weekenden.

Efter en kop kaffe beslutter vi at besøge det hvidkalkede **Graasten Slot** (se 1709). Her besøger vi slotskirken, der fungerer som sognekirke for såvel den danske som den tyske menighed. Vi vandrer en tur i den smukke park, hvor vi undres over det flere hundred år gamle gråstenæbletræ og nyder parkens søer med de smukke åkander, Prinsessehaven og parkens 40.000 blomster, som vi læser der er. Op mod slotsparken ligger de kuperede Gråstenskovene eller "*De gråstenske alper,*" som de kaldes lokalt. I den 700 ha. store skov findes gravhøje og 500 år gamle egetræer og et rigt varieret plante- og dyreliv.

Gråsten var i 1800-tallet en by, der markerede sig med **sommerpensionater**, kurhoteller og gigthospitalet. Fra 1935 fik byen status som sommerby for kronprinseparret Ingrid og Frederik. I dag har Gråsten Kommune godt 7.000 indbyggere, hvoraf halvdelen bor i Gråsten By. Tilbage i sommerhuset fikser Hanne en god hjemmelavet middag, mens jeg ulejlig mig med at trække proppen af en flaske vin.

Søndag er oprundet, uden at vi har hørt kirkeklokkens blide røst. I dag gælder det **Sønderborg Slot** (se 1158). Vi tror, at Jyllands ældst bevarede kongebolig er den rette oplevelse for såvel børnebørnene som os voksne på denne blæsende søndag. En rundtur på Sønderborg Slot er en meget lang og meget oplevelsesrig tur. De lidt kedelige, men markante, solide bygninger med Dronning Dorotheas kapel, hvor der i nutiden ofte holdes koncerter, er Sønderborgs vartegn. Museet giver indsigt i landsbylivet og landsdelens forskellige erhverv. Vi kommer langt omkring. Samlinger af våben, uniformer, legetøj, husgeråd og ikke mindst de mange malerier. Indsigt i Sønderjyllands brogede historie såvel lokal som landets mange krige med svenskerne og preusserne. Historien om Christian II's 17-årige fangenskab, før han blev overflyttet til Kalundborg. Der er mer end rigeligt at se, mindst til en hel dag, men på et tidspunkt er vi møre, orker ikke flere historiske data. Hen på eftermiddagen bryder vi op, og når endda et lille smut over grænsen for at gøre et par indkøb, inden den besøgende familie igen drager mod N.

Over for slottet er et kæmpestort byggeri i gang. Det skal blive til byens nye **kulturcenter** med

koncertsal og en afdeling af Syddansk Universitet.

Dagen er endnu ikke så gammel, så Hanne og jeg beslutter at besøge **Det gamle Apotek** i Gråsten. Stedet ligger skråt over for indgangen til Graasten Slot på adressen Slotsbakken 8. Huset er et tidligere apotek - deraf navnet, men indrettet som "*Cafe og Antik*," som der også står på skiltet. Vi går og "*oser*" i den ret specielle forretning i to etager med dyrt tøj og antikke sager. I stuerne hjørner står fine gamle pedestaler med skønne blomster, der for nogens vedkommende, dem der står mørkt, ved nærmere eftersyn viser sig at være kunstige. Midt i lokalerne står antikke borde og ditto stole, her sætter vi os og får serveret kaffe og cafeens specialitet rugbrøds-lagkage. Alt er prissat, så vi håber, vi når at drikke kaffen, inden bord og stole bliver solgt. Kage såvel som kaffe er af ypperlig kvalitet, det samme kan vist også siges om prisen - 120 kr., men det er så inklusive det spændende miljø og en "*osetur*."

En ny dag er oprundet, turen går til **Als**. Med sine 314 km<sup>2</sup> og 165 km. kyst er Als Danmarks syvende største ø. Der bor ca. 60.000 mennesker på Als heraf ca. halvdelen i Sønderborg Kommune. I månederne juli og august arrangeres der sejlture i farvandene omkring Als, det kunne sikkert være en god oplevelse, men vi har altså kun juni, så det må vente.

VP 27 329 med to cykler på gaflen fragter os over, den i 1981 indviede, **højbro over Als Sund**, til Augustenborg. Her parkerer vi ved hospitalet og træder straks i pedalerne med kurs mod N, skønt det er alt andet end herligt cykelvej - nemlig stiv modvind. I udkanten af Augustenborg ser vi en have med et helt utroligt flot abetræ - højere end selve huset.

Snart kommer vi til **Ketting Kirke**, en smuk hvidkalket kirke fra 1200-tallet med rødt tegl. Også smuk indvendig med altertavle fra 1743 og døbefont i egetræ fra 1772. Det mest specielle ved denne kirke er tårnet, der er lige så bredt som skibet. Graveren og hans hjælper er ved at sætte hele kirkegårdsdiget om. Et enormt arbejde selv om de har en minigraver til hjælp.

Få km. mod N kommer vi til **Egen Kirke** - Als største landsbykirke. En væsentlig anderledes kirke med spir og udvendig træklokketårn tæt omkranset af krigergrave med byens sønner, der faldt i Første Verdenskrig, for dengang var Als jo en del af Tyskland. Udenfor kirkegården ligger en lang 200 år gammel kirkelade, der tidligere blev brugt til opstaldning af heste, 34 staldrum var der og altså plads til 68 heste. I dag har graveren sine redskaber og kaffestue her. I den anden ende er der kirkegårds kontor. Under en snak med graveren omkring de gamle krigergrave peger han pludselig og spørger: "*Har I set det, der rager op derude mod NØ?*"

Det har vi ikke, men kort efter står vi ved **Europas højeste solur** i Guderup. Den er 12,08 m høj og har en diameter på 28 m. Desværre er der ikke en eneste solstråle på himlen, så vi kan ikke se urets funktion i praksis, men må nøjes med de teoretiske beregninger, vi kan læse os til.

Vi cykler mod V over Dyndved og Stolbro med udsigt over **Augustenborg Fjord**. Herfra går det mod N gennem Stevning til Brandsbøl. Her bliver vi lidt i tvivl om, hvilken vej vi skal følge. Vi har ganske vist et udmærket kort, men det hjælper jo ikke meget, når skiltningen er mangelfuld.

I en have sidder en ældre herre på en **malkeskammel** og luger sit fortov, det er en god anledning til at komme i snak. Ret hurtigt får manden forklaret os den rette vej, men da jeg jo af natur er temmelig nysgerrig, spørger jeg til hans uniform. Han sidder nemlig i en god gammeldags købmandskittel, ja, faktisk mangler han kun blyanten bag øret for at være perfekt.

*”Jo, se - huset her ved siden af er den gamle brugsforening, den lukkede for fire år siden. Der har jeg været uddeler i 45 år. En gartner købte bygningerne og driver udover gartneri også lidt salg af sommerblomster. Men bortset fra den er der ikke en eneste butik i Brandsbøl. Selv om der kun er få km. til Havnbjerg, så er det alligevel lidt langt, hvis mor og jeg mangler en liter mælk.”*

Vi er vældig enige om, at **de store stygge supermarkeder** er noget værre skidt, der ødelægger nærmiljøet i de små samfund.

*”Hvad beskæftiger du dig med?”* spørger eks. uddeleren.

*”Nåe - jae, jeg driver sådan lidt undergravende virksomhed.”*

Jeg ser et forfærdende blik i de vagtsomme FDB-øjne, han har virkelig fået noget at tænke på, men er dog høflig nok til ikke at stille yderligere spørgsmål. Snakken er ligesom gået i stå ved min kryptiske afsløring. Men hvad – vi ved jo nu, hvilken vej vi skal, og den kittelklædte mand har jo også i 45 år hørt til *”ffjenden.”*

Trods den pludseligt opståede barrikade hilser vi pænt af med den **lugende uddeler** og cykler mod Brandsbøl Skov, der rummer mange 5.000 år gamle rund- og langdysser. Kun de mest betydende familiemedlemmer blev begravet i disse gravhøje. Videnskaben har konstateret, at mange var plaget af gigt, men kun sjældent havde de huller i tænderne. Vi fortsætter på skovstierne mod Hardeshøj, herfra er der færgeforbindelse med færgen Bitten Clausen over Als Fjord til Ballebro på Sundeved.

I fortsat modvind cykler vi gennem Mjels med **Mjels Vig** mod V og få hundrede meter senere Oldenor Sø mod Ø. Disse vandarealer opstod efter sidste istid for 15.000 år siden. Fra 1865 forsøgte arealerne afvandet og omdannet til landbrugsareal i stil med den jyske hedeopdyrkning under Dalgas (se 1866). Trods konstant afvanding var resultatet gennem årene dog beskedent, så i 1993 slukkede man for pumperne, hermed blev søerne genskabt med et rigt fugleliv til følge.

I den hyggelige lille lystbådehavn ved **Dyvig** anes et rart miljø vuggende sejlskibe i takt med en flok stolte svaner. Vi fortsætter mod Holm, målet er Dyvigvej 11, her har et lokalt bådebyggerlaug på Lindeværftet bygget en rekonstruktion af Hjortspringbåden Nordens ældste plankehuggede træbåd, der blev ofret til guderne i jernalderen 350 f.v.t. Rekonstruktionen blev søsat i 1999, originalen blev udgravet i Hjortspring Mose af Nationalmuseet 1921-22. Længden var 13,2 m., bredden 2 m., og båden har formentlig haft en besætning på 20 mand. Men desværre - vi kommer uden for åbningstiden, så vi må nøjes med at læse os til historien.

Vi er nu nået til **Nordborg** en by på godt 4.000 indbyggere og 15.000 i kommunen. I dag har vi ingen madpakke med, og da det er blevet høj frokosttid, spejder vi efter en frokostmulighed. Generelt ser byen lidt *”træt”* ud, mange lukkede butikker og i det hele taget lidt *”søvnig.”* Efter et par cykelrunder hist og pist i byen finder vi faktisk kun et enkelt sted, der ser rimeligt ud. Det viser sig dog slet og ret at være en burgerbar af de simple. Lokalet er med musikboks, forskelligt utiltalende tingeltangel på væggene og i det hele taget meget uinspireret. Borde og stole er af plastic, og over det hele hænger en tung grilldunst. Også damen ser, skønt ganske flink, lidt *”søvnig”* ud, men da stedet synes at være eneste mulighed i byen, bestiller vi to fadøl og beder hende præstere, det bedste hun formår. Hun anbefaler os kalkunsandwich, hvad vi skyndsomt accepterer. I en fart *”syer”* hun et par sådanne sammen og putter dem i en mikroovn. Få minutter efter serveres de to dampende varme kalkunsandwich i en trekantet pose uden tallerkener eller redskaber af nogen art. Vi henter selv to servietter ved disken, så vi har mulighed for at holde på de meget varme sandwich. Det varer lidt, inden de er kølet ned til et spiseligt niveau. Med bange

anelser lader vi forsigtigt den kogende tingest nærme sig sit mål - munden. At de ikke smagte godt, er vel en forkert benævnelse, for de smagte stort set ikke af noget som helst, en ubestemmelig intetsigende gummiboldlignende substans pakket ind i en klistret franskbrødsmasse. Hanne og jeg kigger hinanden dybt i øjnene og beder stille til, at dette må blive turens absolutte bundskraber, hvad det kulinariske angår. Og lad det være sagt med det samme - det blev det også.

Vi cykler ned mod **Nordborg Sø**, med en underlig fornemmelse i kroppen af at være mæt uden at have haft en madoplevelse. Men hvad - vi kan jo ikke altid opnå fem stjerner. Rundt om Nordborg Sø er anlagt en 7,5 km. lang cykel- og vandresti.

Her ved Nordborg Sø ligger **Nordborg Slot**, der oprindeligt er bygget som et fort af Svend Grathe (se1146) i ca. 1150 under navnet Alsborg. I middelalderen var slottet en stærk fæstning, der bl.a. anvendtes som statsfængsel. Det nuværende slot er opført i 1678 i barokstil og ombygget flere gange. Siden 1921 har slottet været anvendt til efterskole.

Vi har nu fået den stærke vind i ryggen og cykler gennem **Langesø, Lavensby og Havnbjerg**. Disse byer er vokset sammen med Nordborg, så vi fornemmer ikke, hvor byerne skifter navn. I udkanten af byen står en mindesten med følgende tekst:

*10. feb. 1920 stemte vi os hjem til Danmark  
med 150 danske stemmer mod 1 tysk.*

Det viser med al tydelighed den entusiasme og korpsånd, der var, og stadig er omkring det sønderjyske problem.

Målet er Elsmark, hvor **Danfoss Fabrikkerne** har sin rod. Det moderne industrieventyr blev startet af Mads Claussen, der er født 21. okt. 1905 på forældrenes gård i Elsmark. Allerede som 17-årig fik han af naboerne øgenavnet "*Mads Patent*," fordi han altid eksperimenterede på sit værelse. Efter ingeniøruddannelse i Odense 1927 fik han først ansættelse hos Silkeborg Maskinfabrik, her patenterede han en donkraft. Herefter var han en kort tid hos Thomas B. Thrige i Odense og blev i 1932 ansat hos Brødrene Gram i Vojens som kølemontør og senere konstruktør. I Vojens eksperimenterede han med en automatisk ekspansionsventil, men Brødrene Gram var ikke særlig interesseret i hans eksperimenter og opdagelser, hvad de sikkert senere bittert har fortrudt. Mads Clausen opsagde sit job og startede i 1933 under særdeles ydmyge omgivelser i sit gamle drengeværelse på loftet på sin fødegård i Elsmark. Her fremstillede han, stærk støttet af sin kone Bitten, div. dimser til køleskabe. Firmaet kaldte han for Dansk Køleautomatik- og Apparatfabrik. Hurtigt ekspanderede firmaet på gården, og tilbygninger blev nødvendige. I 1946 udskiftede han det lange firmanavn til det bedre klingende - Danfoss. Ekspansionen gik hurtig, i 1950 havde fabrikken 583 medarbejdere, i 1953 blev medarbejder nummer 1000 ansat og i 1960 nummer 5000. Men udviklingen stoppede ikke, firmaet ekspanderede fortsat kraftigt med fabrikker i Tyskland, Sverige, Canada og Japan. Flere datterselskaber kom til, og Danfoss er i dag repræsenteret i over 100 lande med i alt ca. 17.000 ansatte heraf de fleste i udlandet. Omsætningen rundede 16,5 mia. kr. i 1997 heraf de 75% indenfor EU.

Fra 1996 er elektronikingeniør Jørgen Mads Clausen, født i 1948, **øverste chef** på Danfoss. På listen over verdens rigeste i år 2003 optræder Jørgen Mads Clausen som nr. 424 med en formue på 7 mia. kr. eller 1 mia. \$. På den danske "*rigmandsliste*" optræder Danfoss som nr. tre. På gården i Elsmark blev der, efter et mini museum i nogle år, i juni 1991 indrettet et spændende museum - Danfoss Museum og Teknorama -, der fortæller om familiens liv og levned og firmaets mange forskellige produkter. Derudover er der flere mødelokaler og en cafe.

I garagen står en af Mads Clausens første biler, en Chrysler Six type CI med 6 cylindre, årgang 1932 med nummeret Æ 1660. Bilen har efter Mads Clausens tid været taxi, ombygget til varevogn for en slagter, senere en købmand og sidst servicevogn for en mekaniker. I 1984 blev den ført tilbage til sit oprindelige udseende og i 1999 erhvervet af Danfoss Museum.

Museet har fremskredne planer om en stor udvidelse, fortæller stedets museumsmand, der går rundt og fotograferer de mange effekter. Danfoss Universe bliver navnet. Et oplevelsescenter der forventes åbnet i 2005. Det skal fortælle om Danfoss eventyret og vise, hvordan naturens kræfter udnyttes. Her skal elektronik, videnskab og livskvalitet gå op i en højere enhed. Det vil blive et must for pilfingre og dem med interesse i naturvidenskab. Mads Clausen døde 27. aug. 1966.

Efter en god oplevelse fortsætter vi gennem Svenstrup og Klingbjerg og cykler ind i **Nørreskov**. Vi ærgrer os lidt over, at vi på dagens cykeltur ikke er kørt den anden vej rundt, for den medvind vi har her gennem den ni km. lange og 700 ha. store skov overvejende af bøg, har vi ikke megen fornøjelse af. Flere steder i skoven ser vi specielt byggede redekasser højt placeret på granstammer i åbne skovarealer, det er boliger beregnet for den dykkende fiskeæder stor skallesluger. Fuglen ser vi desværre ikke. Til gengæld springer et rådyr over vejen. Nørreskov er rig på kulturminde, omkring 80 styk 5.000 år gamle rund- og langdysser er registreret. Derudover findes skålsten, granitplankebroer og vildtbanesten, der markerede kongens jagtområder. Hvor Nørreskov holder op, har vi Fynshav. Herfra er der færgeforbindelse til Bøjden på Fyn. For en gangs skyld tager Hannes stedsans fejl, hun hjuler fortsat mod S dvs. mod Mommark, selv om jeg har sagt, at vi her ved Fynshav igen skal dreje ind mod Augustenborg. Der går et par km., inden hun opdager sin fatale fejl, men det snakker vi ikke meget om. Vi aner ikke, at vi her i de små skove Oleskobbel og Blomeskobbel er cyklet forbi Nordeuropas største samling af stendysser, fx to sammenbyggede langdysser på 30 m med 96 randsten. Til gengæld drejer vi ind mod Asserballe, hvor digteren Herman Bang (se 1857) er født i præstegården. Her passerer vi det højeste punkt på Als - Høgebjerg med 81 m og udsigt over Lillebælt til Ærø og Fyn.

Igen er vi, trods strid modvind, tilbage i flækken **Augustenborg** med sine godt 3.000 indbyggere og 6.500 i kommunen. Ja, du studser nok lidt, for den almindelige opfattelse af ordet flække er vel nok en meget lille by med 5-20 huse. Men slår du op i Lademann, så betyder ordet flække en større dansk landsby med købstadspræg, men dog uden købstadsrettigheder. Og her fremhæver Lademann netop byer i Sønderjylland som Augustenborg, Christiansfeld, Højer, Løgumkloster og Nordborg. Betegnelsen er dog afskaffet sammen med købstadsbegrebet i 1968.

Historien omkring **Augustenborg Slot** begyndte i 1660, hvor Hertug Ernst Günther, et oldebarn af Christian III, rev den bedste gård i landsbyen Stavnsbøl ned og byggede et slot. Det stod færdig i 1663 og fik navnet Augustenborg efter hans kone Prinsesse Auguste af Lyksborg. To år senere rev han flere gårde ned og byggede en stor ladegård. Landsbyen Stavnsbøl forsvandt, og et bysamfund af embedsmænd og håndværkere voksede op omkring slottet.

I årene 1733-1773 byggede sønnesønnen Hertug Christian August I det nuværende Augustenborg Slot i hvide og gule farver. En total fornyelse af hele slottet opbygget omkring en 1,5 km lang lindealle. I næsten 200 år var Augustenborg Slot hovedsæde for den augustenburgske hertugslægt. Hertug Christian August II forlod slottet 18. marts 1848. Mindre end en måned senere, nemlig 9. april 1848, startede Første Slesvigske Krig, der skulle afgøre, hvorvidt hertugdømmet Slesvig skulle være dansk eller tysk. En afgørelse der i 1851 sagde dansk, i 1864 sagde tysk og i 1920 igen sagde dansk.

Hele slottet er fredet og bruges i dag som hospital for sindslidende. Der er adgang til slotsparken med den berømte lind med mindeplade, hvorunder H.C. Andersen sad og hvilede sig, når han besøgte hertugfamilien. Den smukke slotskirke fra 1775 har marmorgulv, fine stukdekorationer og træudskæringer. Døbefonten af marmor er skænket af Zar Alexander. Kirken fungerer stadig som sognekirke. I en anden bygning er et minimuseum åbent for besøgende. Her vises i billeder den dramatiske historie omkring hertugslægten.

Den sønderjyske **ringridertradition** blev startet af den sidste hertug på Augustenborg Slot Christian August II i 1821. Ringridning er en udramatisk udgave af ridderturneringerne i korstogenes tid, hvor der, iklædt brynje, blev kæmpet til hest med lanser til døden. Ved de europæiske hoffer blev anlagt baner, så herskabet i sikkerhed kunne fornøje sig under de mange fester. Fra slottet startede optoget gennem byen med musik i spidsen. Selve ringridningen foregik over 24 runder. Jeg læser, meget overraskende, at ringen, der skulle spiddes, kun havde en diameter på 22 mm. Er der flere ryttere, der har klaret alle ringene, bliver ringen for hver runde mindre helt ned til 6 mm.

Til ringriderstævner mødes folk den dag i dag i festligt lag over en ringriderpølse og et krus øl. Trods det er i Augustenborg ringridertraditionen startede, er det Sønderborg, der 10. juli 1998 afslørede en ringriderstatue. Statuen er udført af billedhugger Hans Pauli Olsen.

Cyklerne har fundet hjem til reden. **En skøn oplevelse** venter i form af et herligt bad og et godt lag creme på rumpen, der jo er kroppens mest udsatte sted under en cykeltur. Efter dagens uhyggelige frokostoplevelse ser jeg hen til Hannes ganske fortryllende middag til min lige så fortryllende opproppede rødvin. Efter middagen går vi en lille tur ud langs skrænterne og nyder udsigten over til vore gamle fjender.

En træt krop giver en rolig nat. Vi beslutter, at dagens cykeltur skal gå **Broagerland** rundt. Halvøen er 47 km<sup>2</sup> frugtbar og stenfri lerjord, hvor der har været dyrket landbrug så langt tilbage som for 12.000 år siden. Der bor ca. 6.000 mennesker på Broagerland, hvoraf de 3.000 bor i halvøens hovedstad Broager. Vi cykler mod S langs Gendarmstien.

**Gendarmstien** er en gammel grænsebevogtning mellem Tyskland og Danmark. Den strækker sig fra Padborg i V til Høruphav på Als i Ø. Nogle steder fulgtes allerede anlagte veje og stier, andre steder blev der anlagt nye stier hen over private jorde, på den måde blev Gendarmstien skabt. Og det er virkelig en sti, flere steder næsten så smal som cyklernes dæk, ikke alle steder særlig godt skiltet og enkelte steder fx på sand- eller grusstrand komplet uegnet til cykler. Men de 74 km. er bestemt en skøn naturoplevelse.

Langs grænsen står der grænsesten. I stenens top er der hugget en rille, det er samtidig en sigtelinie, der rammer nøjagtigt den næste stens tilsvarende rille. Disse linier trukket fra sten til sten fastlægger landegrænsen. Hver sten er nummereret, så alle positioner kan angives ganske præcist. Frem til genforeningen i 1920 havde grænsegendarmene deres virke ved Kongeå-grænsen. Men ved genforeningen blev de flyttet til den nuværende grænse, hvor de patruljerede frem til 1958, hvorefter politiet overtog opgaven. Den enkelte gendarm, i sin blå uniform, havde sit bestemte stykke af grænsen at kontrollere for trafik og skibsfart, det foregik til fods.

Mange steder gik Gendarmstien efter 1958 i glemmebogen, men fra 1988 har Sønderjyllands Amt sammen med staten og de berørte kommuner arbejdet på afmærkning af det gamle stiforløb og gjort det tilgængelig for vandrere og naturelskere.



Efter få km. langs Flensborg Fjord når vi til **Cathrinesminde Teglværksmuseum** Danmarks eneste museum af sin art smukt placeret ved fjorden.

Cathrinesminde Teglværk blev grundlagt i 1732 som et bondeteglværk altså med tilhørende landbrug. Teglværket har fungeret i 236 år, til der i 1968 for sidste gang var ild i ovnen.

Teglværket har siden 1986 gennemgået en restaurering og åbnede i 1993 som Teglværksmuseum.

Med udstillingen *"Tegl gennem tiderne"* fortælles teglfremstillingens historie helt tilbage fra 1100-tallet. En industri der engang var Sønderjyllands vigtigste grundet i den gode stenfri lerjord fra sidste istid. Man kan sige, at det var en egn, der levede af sin undergrund.

Omkring år 1900 var der her i omegnen **37 teglværker** og langs hele Flensborg Fjord i alt 76. Det var et af de vigtigste teglværksområder i Norden. Sæsonen går fra marts til nov., hvor der er frostfrit. I den periode er der kommet tilrejsende arbejdere fra Sverige og Tyskland. I dag er der kun syv teglværker tilbage omkring fjorden og 30 i hele Danmark.

På rundturen ser vi produktionsanlægget med lergrave, æltemaskiner, formeri, tørrelader og ringovne. Af produkterne ses det, hvordan branchen har udviklet sig gennem årene. Malerier og foto af teglværker og arbejdere fortæller om de forskellige arbejdsfunktioner. Montre viser fossiler, mio. år gamle, og stenalderredskaber fundet på Broagerland. En sten fra Den kinesiske Mur er også med i samlingen, men den imponerer dog ikke så meget, når vi selv har været på muren. I en af tørrehallerne viser de forskellige teglværker deres formåen i bygestil. Interessante og iderige byggerier der imponerer os. Også kunstværker udført i tegl vises der iderige eksempler på. Ved fjorden står stadig resterne af en afskibningsmole, hvorfra de færdige mursten blev fragtet ud i den store verden.

Ved museet er der tre fuldt monterede arbejderboliger fra henholdsvis 1890, 1930 og 1960. Det var dengang normalt, at de større teglværker byggede boliger til deres arbejdere. Boligerne er indrettet helt som den tid, de præsenterer, selv de ugeblade, der ligger fremme, har de rigtige årstal. Vi får et godt indtryk af, hvordan man levede i hverdagen i de forskellige tidsaldre.

Langs fjorden ved **Iller Strand**, hvor Gendarmstien pludselig hedder Teglværksstien, fortæller tavler på en strækning af kun en km. otte forskellige teglværkers historier. Der er fx Jomfru Petersen, der mente, at jobbet som teglværksejer gjorde hende autoritær. Der ses tilgroede lergrave og rester af nedbrudte ovne og æltemøller.

Ved **Brunsnæs** var der i fordums tid, dvs. frem til Anden Verdenskrigs begyndelse, færgeforbindelse til Holnis nord for Glücksborg i Tyskland. Helt tilbage til 1200-tallet fortælles der om denne færgeforbindelse, der er foregået med sejlskib eller robåd og sidst i 1800-tallet med dampskib. På den lille havn i Brunsnæs står der en flot skulptur i teglsten *"Tegl og Sejl"* udført af kunstneren Ulla Viotti og rejst i 2003.

Gennem byen Gammelgab er vi nået til Skelde Vig. Her lå i 1200-tallet **Skrækkehøj** en sørøverborg omgivet af volde og grave. Sørøveren Røde Ons drev herfra sin *"virksomhed,"* og det fortælles, at mange uskyldige fanger her fandt sin død i borgens skumle kældre.

På ryggen af cyklerne fortsætter vi og når Broagerlands sydspids **Kragesand**. Her var der 13. nov. 1872 en voldsom stormflod, hvor vandet stod 3,60 meter over daglig vande, og store arealer blev oversvømmet, hvad en mindesten fortæller os om. Mod N cykler vi gennem Skelde Kobbelskov, der er rig på forskellige skovplanter fx fladstjerne, vildløg og kodriver. I skoven ligger der 19 rund- og langdysser, og tankerne smutter 4.500 år tilbage i tiden. Skelde Kobbelskov og så har havet ændret navn til Sønderborg Bugt.

**Stensigmose Klint** ”smager” også af oldtid, i klinten findes fossiler af uddøde muslinger og snegle fra næstsidste istid dvs. 75.000 år. Lidt længere mod N hedder havet Vemmingbund. Her kommer vi til Gammelmark Klinter. Det var herfra, preusserne havde placeret tre kanonstillinger og angreb Dybbøl i 1864. Preussernes isenkram var væsentlig bedre end danskernes, deres kanoner kunne nå over Vemmingbund til Dybbøl, hvor de gjorde voldsom skade på de danske skanser, mens danskernes kanonkugler faldt ned ude midt i Vemmingbund, formentlig til stor morskab for preusserne. Et par km. ind på Broagerland ligger halvøens højeste punkt Grattelund med 57 m.

Hele vejen rundt langs stranden i **Vemmingbund** og ind til Sønderborg fortsætter Gendarmstien. Vi beslutter at følge denne meget smukke tur. I bunden af Vemmingbund ligger en sommerhusby af samme navn. Her skifter geografien navn fra Broagerland til Sundeved. Herfra er der kun ca. 5 km. ind til Sønderborg. På denne strækning kan vi mod N skimte Dybbøl Mølle og Dybbøl Banke. Af danskernes ti skanser lå skanse nr. et her tæt ved stranden, hvor stien passerer. En turistplanche fortæller, at den yderste skanse havde seks kanoner, hvoraf kun en var anvendelig. Skæbnedagen 18. april 1864 var skansen bemandede med 300 mand. Lidt længere fremme kommer endnu en skanse, den er større, og det viser sig at være en af tyskerne skanser. Den er ikke i samme grad velholdt. En flok køer græsser fredeligt på den og synes ikke generet af, at tyskerne for fem generationer siden herfra sendte en sand kugleregn mod de danske tropper.

Det er blevet godt og vel **frokosttid**, så vi beslutter at dele skæbne med de firbenede på den tyske skanse, finder en bænk og frem med rugbrøds-klemmerne, æg, tomat, banan og dåseøl. Herligt i forhold til i går. Mens vi nyder dette og den dejlige natur med Vemmingbund mod S og Dybbøl mølle mod N, bliver vi opmærksom på flaget, der står på Dybbøl Banke. En meget lang stang og et lillebitte flag. Den er helt ude i hampen, flaget skulle mindst have været fire gange så stort, hvis forholdet mellem flag og stang skulle være efter reglerne. Måske er jeg nok lidt pernippen med reglerne for vort Dannebrog (se 1219), men det er i hvert fald under al kritik, at et så synligt og betydeligt symbol for danskheden, som Dybbøl jo er, ikke holder sig bare nogenlunde til reglerne.  
Rart at få lidt luft for sin forargelse.

Dagens cykeltur fortsætter mod Sønderborg, forbi endnu flere **skanser** af de oplejede tyske. I Sønderborg gør vi kun et kort ophold, for byen besøger vi senere. I stedet cykler vi mod Dybbøl Mølle. Og her står vi så ved Danmarks nationalsymbol nr. et, der knejser 68 meter over havet. Dybbøl Mølle der blev bygget i 1744, men ”*tvende gange skudt i grus*” under begge de Slesvigske Krige såvel 1848-51 som 1864 og genopført. Flere brande har møllen også været udsat for senest i 1935. I møllebygningen er der flere udstillinger om møllens betydning i den danske historie. På Kongeskansen i Dybbøl var der 11. juni 1920 mødt 50.000 mennesker op for at høre statsminister Niels Th. Neergaards tale. Det var her, han udtalte de kendte ord:

*”De skal ikke blive glemt.”*

Tidligere har vi besøgt såvel Dybbøl Mølle som Historiecenter Dybbøl Banke, så vi vandrer stille rundt og nyder atmosfæren fra de historiske steder.

Forargelsen over flaget bliver ikke mindre, nu vi står lige under det. Vi er også meget enige om, at det blikfang Historiecenteret har placeret oven på bygningen af faner, lanser eller hvad det måtte forestille, ser ganske forfærdelig ud. En mening andre besøgende også giver klart udtryk for, men hvad indmaden angår, har vi ikke noget at brokke os over.

Kursen rettes mod vores base i Rendbjerg. På vejen kommer vi til **Smølvold** den gamle forsvarsskanse. Herfra er der trods den beskedne højde en enestående udsigt horisonten rundt, hvad vi nyder i selskab med flokke af græssende får og køer.

I Broager stopper vi på toppen af byen ved **Broager Kirke**, der stammer fra begyndelsen af 1200-tallet. Tidligere fungerede kirken som sømærke, som så mange andre kirker i vort land har gjort, men nutidens avancerede navigationsudstyr har overflødiggjort dette formål. Broager Kirke er en af Danmarks største landsbykirker, den har to imponerende tårns spir fire meter bredere end skibet. Spirene kom til i 1400-tallet. Mange fornemme kalkmalerier og et krucifiks fra 1200-tallet pryder kirken. Prædikestolen er fra 1591 og altertavlen fra 1717. Vi kan ikke undgå at bemærke den dårlige luft, der er i kirken. Det ville være en god ide, om graveren lukkede døre og vinduer op på vid gab et par dage, hvor der var en stiv "*pelikan*." Dagen i dag ville være en udmærket begyndelse med den møgvind. Ø for kirken står et tømret klokkehus fra 1650. På kirkegården er der krigergrave fra de to Slesvigske Krige og en mindehøj over sognets 190 faldne i Første Verdenskrig, for selv om Danmark ikke var med i denne krig, så var Broagerland jo dengang tysk..

Efter dagens kirkelige indslag går det ud i **halvøens hovedstad** Broager for at finde noget til aftensmaden, for vi er jo på egen kost - de fleste dage i hvert fald. Resultatet bliver koteletter med nye kartofler og danske jordbær - naturligvis, for dem må vi nyde, mens tid er. Efter tilberedelsen i køkkenet er den kulinariske oplevelse perfekt. Knap så perfekt er oplevelsen foran skærmen, hvor Danmark i EM-fodbold ikke lever op til vore egoistiske forventninger. Til gengæld stives min selvtillid grundig af ved det, at jeg vinder over Hanne i yatzy.

Endnu **en morgengryende dag er oprundet**, cyklerne er friske og peger mod V. Målet er at følge Gendarmstien mod V til Padborg. Snart er vi nået til Egersund, hvor første stop gælder Egersund Kirke bygget i 1909. En charmerende bygning i nygotik, hvor der selvfølgelig er "*leget*" med murstenene, så de udnytter deres rige udfoldelsesmuligheder. Faktisk minder kirken mig lidt om min barndom, hvor jeg med byggeklodser af træ i flere farver og former byggede flotte portaler med fine døre, kalejdoskopiske vinduer, flotte buer, runde søjler og høje tagspir. Ja, det kunne faktisk godt ligne Egersund Kirke. Indvendig kommer vi ikke for - låst. På kirkegården fortæller navnene på stenene, at der her er begravet mange af fremmed herkomst, det skyldes de mange sæsonarbejdere, der hvert år fartede til de mange teglværker i Egersund og omegn.

Gendarmstien går op gennem byen, hvad der synes **upraktisk** med hensyn til det oprindelige formål. Vi får os en snak med en lokal beboer, og forelægger ham vort synspunkt. Han er ganske enig, men da gendarmernes funktion i 1958 hørte op, begyndte villaejere og andre beboere langs kysten at udbygge høfter, broer, haver osv. Det vil koste 3 mio. kr. at genetablere stien alene på den lille strækning her gennem Egersund, så vi må give manden ret, det er en høj pris for, at nostalgien skal leve.

**Egersund Teglværk** er fra 1700-tallet, og en af de fyrre teglværker der fandtes omkring Nybøl Nor, hvor der i undergrunden findes meget fint og stenfrit ler. Efter Københavns brand (se 1728) fik teglværkerne en stor opblomstringstid. Alt hvad der kunne fremstilles af sten, kunne også sælges. Området leverede 25% af Danmarks mursten mest faste, gule teglsten, der kaldtes for "*Flensborgsten*." Egersund Teglværk er en af de få, der stadig overlever, og den er i dag en af landets største teglværker.

På havnen ser vi en flot **teglstensskulptur** af Martin Qvist. Broen over Egersund er indviet 19. juni 1968 af prinsesse Benedikte. Den afløste færgen mellem Egersund og Alnor. Da vi skal cykle over broen, må vi vente en stund, broklappen er oppe, et par sejlskibe skal passere. Vi er nu kommet til Alnor. Faktisk er der tre byer Gråsten, Alnor og Egersund, skønt de praktisk talt er vokset

sammen. Ja, Rinkenæs er også tæt på at vokse sammen med Alnor. Vi fra det nordlige Danmark er nok tilbøjelig til at kalde de sammenvoksede byer under et for Gråsten. Egersund var omkring år 1900 hjemsted for danske malere.

Fortsat følges Gendarmstien gennem **Alnor**. Her har Flensborg Fjord skiftet navn til Rinkenæs Bugt. Forbi fyret ved Dalsgård hvorfra vi kan overskue en stor del af fjorden med Tyskland i baggrunden. Næste stop er Sandager. Omkring år 1900 var dette et yndet udflugtsmål, hvor flere af de større huse var indrettet som pensionater. Her kunne man indlogere sig og nyde den friske havluft. Færgen fra Flensborg havde her sin faste landgang.

Stranden er overalt dækket af **gule og røde teglstensrester**, efterladenskaber fra en blomstrende svunden fortid. Er man heldig, kan man finde mursten med teglværkets navn, der blev trykket i en del af produktionen. Der er mange hvidtjørn i området, hvor vi passerer Helligsø. Søen har i mere end 50 år været forsvundet, men i 1992 genopstod den grundet et vellykket naturgenopretningsforsøg. Mange forskellige fuglearter har slået sig ned her.

Stien følger **Stranderød Bugt** forbi Knudsmade og Munkemølle en kornmølle under Ryd Kloster, men møllen brændte i 1945. Ved Rønshoved passerer vi gennem højskolens mange bygninger i det kuperede terræn. Ind mod land har vi herefter flere skovområder med fællesnavnet Sønderhavsskovene. Et af navnene er særlig pudsigt nemlig Hønsnap Skov.

Vi har nået Sønderhav og nyder den flotte natur. Her ud for i Flensborg Fjord ligger **Lille Okseø**, hvor der er en lejrskole, og Store Okseø der er beboet og har flere daglige færgeforbindelser fra broen i Sønderhav. Det var her ud for de to Okseøer, Dronning Margrete (se 1387) 28. okt. 1412 døde af pest på sit kongeskib. Legende siger, at hun ligger begravet her, men det passer ikke særlig godt med historiebøgerne, der har en helt anden mening.

**Kollund** gør sig bemærket med et stort sommerhusområde. Tidligere var stedet kendt for sine fjordbåde, der sejlede passagerer i pendulfart til Flensborg, hvor de toldfri varer var et kolossalt trækplaster. På den modsatte side af fjorden ligger slottet Glücksborg, der har haft stor betydning for det danske monarki med den glücksborgske linie af kongehuset idet Dronning Margrethes (se 1972) tipoldefar ejede slottet, da han i 1863 blev dansk konge som Christian IX (se 1863). Vi cykler op gennem Kollund By og ser, at man her har et privathospital. Det har vi heldigvis ikke lige brug for, så vi fortsætter til byens moderne kirke fra 1973. Kirken har til gengæld ikke brug for os, for den er - låst. Jeg spørger Hanne, om alle de låste kirker er et udtryk for almindelig næstekærlighed, det griner vi lidt af, men er egentlig alvorligt ment.

Også her er der skov, pudsigt nok hedder den **Kollund Skov**, men den ejes af Flensborg By. Hvordan kan det nu lade sig gøre, når udlændinge ikke må købe fx danske sommerhuse? I områder af skoven er der kæmpeslugter, stejle skrænter, trapper 100 trin ned og bagefter 100 trin op, så cykelmuligheden er en overgang ret begrænset.

Gendarmstien fra Kollund til Kruså kaldes også for **Kobbermøllestien**. Her kommer vi til verdens mindste og hyggeligste grænseovergang - Skomagerhus, hvor en træbro går over Kruså. Kun fodgængere og cyklister kan passere den smalle bro, biler kan fysisk ikke passere. Ved grænseovergangen er der hejst et sribet flag, men flagdugen hænger på langs. Farven nærmest stangen er mørkegrøn, midterst lysegrøn og yderst rød. Skønt jeg har en planche over alverdens flag, kan jeg ikke finde denne kombination. På den tyske side står der flere flag med striber, her

vender flagdugen korrekt øverst mørkeblå, midterst hvid og nederst rød. Denne kombination finder jeg som Jugoslaviens flag, men her er mørkeblå dog almindelig blå. Det lyder alt sammen skørt, så hvad der her er ret og forkert, er jeg i stor tvivl om. Måske er det lokale flag, eller måske kan du hjælpe med det rigtige svar?

Her ved verdens mindste grænseovergang **Skomagerhus**, er der ganske rigtig hyggeligt. Så vi beslutter, at nyde vores medbragte tomat, banan, rugbrød og ikke at forglemme dåseøl, på dette historiske sted ved grænsesten nr. 1, den vestligste grænsesten står i Vadehavet og har nr. 279. Det skal også kraftigt bemærkes, at madpakken er ganske betydelig bedre end den forfærdelige burger, vi fik i Nordborg for et par dage siden, men stadig ikke har glemt.

Vi er nu kommet på tysk grund. En **højvandssten** fortæller, at vandstanden under en efterårsstorm i 1872 stod 5,30 m over daglig vande. Vi cykler gennem skoven en anelse mod S, her lå Borgen Nyhus i dag et træbevokset voldsted. Borgen blev bygget i 1300-tallet af den hollandske grev Claus som et led i forsvaret af Flensborg. Borgen kom dog senere under kronen, hvorefter Erik af Pommern (se 1397) i 1400-tallet oprettede et toldsted. Han opkrævede otte skilling for hver okse, der passerede den gamle hærvej. Toldstedet fungerede dog kun i få år. Erik af Pommern det var ham, der var plejesøn af Dronning Margrete og blev afsat i 1439 og flyttede til sit gods på Gotland, hvor han ernærede sig som sørøver. Pudsigt at tænke på at en af vore konger endte sit liv som sørøver. Senere måtte han dog afgive godset til Christian I og flygte hjem til Pommern. Der er herfra, vi har udtrykket "*ad Pommern til.*"

Igen går det mod N mod landsbyen Kobbermølle eller **Kupfermühle**, som den hedder her S for grænsen, ved den smukke Kobbermølle Bugt. Det tyske overgangssted Kupfermühle modsvarer det danske Kruså. Det, navnet er mest kendt for, er imidlertid fabrikken, eller hammerværket som det også kaldtes. Kobbermøllen blev anlagt af Christian IV (se 1588) i 1612 for at fremstille kobber- og messingplader til skibsbeslag og tage. Der blev i 1635 opført arbejderboliger til fabrikkens arbejdere i lighed med Nyboder i København. Ja, de ligner endda lidt de charmerende gule bygninger i Nyboder. Virksomheden havde i 1700-tallet over 200 ansatte, og hørte dengang til blandt landets største virksomheder. Kobbermøllerværket har været udsat for mangt og meget, brand, krig, statsbankerot og tvangsauktion, men har hver gang rejst sig igen, indtil det blev lukket i 1962. I dag er en del af bygningerne indrettet som museum. Vi kommer udenfor museets åbningstid, men får da en snak med en museumsmand, der venter en bus med gæster. Gamle eksemplarer af kobberkedler eller andet husgeråd med det ægte kobbermøllestempel er i dag værdifulde antikviteter.

En anelse N for Kobbermølle findes **Abrahamskilde**, hvis vand siges at have en helbredende virkning. Her tæt ved byggede Ansgars disciple omkring år 1000 et kapel. Frederik VII, der jo altid led af en frygtelig og umættelig tørst, forsøgte sig med en slurk. Det skulle ske tidlig om morgenen, imens man så på den opgående sol, og drikkebægeret skulle bagefter kastes over skulderen og smadres. Jeg ved ikke om det hjalp, - men død er han trods alt. Vi fandt nu ikke nogen glasskår på stedet, og følte bestemt ikke trang til en tår af det mudrede vand.

Kruså har også sin **vandmølle**, der gennem århundreder hørte til egnens større virksomheder. Bønderne havde i en omkreds af seks mil pligt til at få sit korn malet her. Derudover måtte de yde fire hovedgange og desforuden et kontant beløb. Mølleriets funktion helt frem til 1964.

Ved grænseovergangen **Kruså** er der ikke som tidligere nogen kontrol. Cykeltaskerne bliver ikke undersøgt for hverken spiritus eller euforiserende stoffer. Kruså er det vandløb, der danner landegrænsen, samtidig er det en landsby på den danske side med ca. 1.500 indbyggere. På vestsiden af vejen ca. 500 m nord for grænsen står i en charmerende mindelund en kæmpesten med et relief af Folke Bernadotte (se 1895). Stenen er rejst af koncentrationslejr-fanger i taknemlighed over den hjælp Folke Bernadotte ydede dem. Næsten direkte overfor står en statue også af Folke Bernadotte. Man ser næsten for sig de hvide busser med udsultede, forpinte, men befriede fanger fra Hitlers frygtede Kz-lejre. Folke Bernadottes initiativ og indsats har givetvis været en stor hjælp i de kaotiske dage omkring krigens slutning. Visse kredse af frihedsbevægelsen har dog senere stillet spørgsmål ved hans humor og person, men måske har det netop været hans måde at overleve på. Svenskernes indstilling til krigen og måske ikke mindst til jøderne bærer heller ikke den mest tiltalende glorie. Nordmændene har sat en bauta som et minde om de danske hjælpetransporter, der hjalp tusinder af norske politiske fanger tilbage til deres land. En mindemur er rejst for faldne grænsegendarmer under Anden Verdenskrig. Der er også en sten til minde om Christian X's møde med sønderjyderne ved genforeningen i 1920. Det er altså en voldsom koncentration af historiske minder indenfor få hundrede meter her N for grænsen ved Kruså. Minder du burde dvæle ved næste gang, du passerer den hektiske grænse.

Vi fortsætter mod **Bov** en landsby V for Kruså næsten sammenvokset med Padborg. Helt frem til 1790 blev der her ved Bov opkrævet told af heste og stude, der skulle fortsætte sydpå langs Oksevejen. Et lokalhistorisk museum, med en del fund fra Hærvejen, er indrettet i den stråttækte herredsfogedgård Oldemorstof. Huset er bygget af herren på Nyhus som aftægtshus for hans bedstemor, som på slesvigsk hedder oldemor. Jyllands sydligste kirke er Bov Kirke, den ejer en af de kostbare Frederik II's bibler med gamle stik. Oprindeligt er kirken bygget i middelalderen, men blevet til- og ombygget flere gange. Tårnet blev bygget i 1905, hvor sognets bønder leverede marksten til byggeriet. I våbenhuset findes en mindetavle over sognets faldne i Første Verdenskrig. Det minder os igen om, at selv om vi er i Danmark, og Danmark ikke var med i Første Verdenskrig, så er vi i et område, der fra 1864 til 1920 var Tyskland. Mange mænd i området helt op til Kongeå har måttet kæmpe for tyskerne i Første Verdenskrig, også selv om de havde dansk sindelag. Det første slag i Første Slesvigske Krig skete her ved Bov, hvor 10.000 danskere overlegent slog 7.000 slesvig-holstenere, det skete 9. april 1848. En dato der også markerede sig i Anden Verdenskrig.

I Padborg ser vi **Gendarmhaven**. Her står en flot granitskulptur til minde om tre gendarmer, der blev skudt netop 9. april 1940.

V for Padborg besøger vi Frøslevlejren. En **tysk koncentrationslejr** der blev åbnet 13. aug. 1944, hvor de første 750 modstandsfolk ankom fra Horserød, skønt lejren var knap færdig. Lejren blev oprettet på dansk initiativ for at undgå deportation af danske fanger til de berygtede tyske KZ-lejre, hvad tyskerne accepterede. Tyskerne betalte alle udgifter til etableringen via Nationalbankens såkaldte clearingkonto, men kontoen betalte tyskerne aldrig. Heller ikke med aftalen holdt tyskerne ord, allerede 15. sept., kun 1 måned senere, blev 196 fanger sendt til KZ-lejren Neuengamme nær Hamborg til et gruppvækkende ophold. I alt måtte 1.625 fanger opleve Frøslevlejren som en gennemgangslejr, af dem døde 220 i fangenskab. Derudover blev 741 mænd og kvinder overført til Horserød. Flest fanger sad der i lejren april 1945 nemlig ca. 5.500, skønt lejren var bygget til 1.500. I de ni måneder lejren bestod indtil 5. maj 1945, sad der i Frøslev godt 12.000 danske fanger. Arealerne rundt om lejren var mineret, hvad der kostede mange af områdets kaniner livet, når de uanet detonerede en mine. Efter befrielsen 5. maj 1945 anvendtes lejren til landssvigere under navnet Fårhuslejren. Militæret overtog lejren i 1949 og omdøbte den til Padborglejren.

**Frøslevlejrens Museum** påbegyndtes i 1967 og indviedes i 1969, så stedet kan bevares for eftertiden som en national mindepark og et dystert minde om de mange tragiske skæbner, der her fandt sted. Det var dog en forudsætning, at der omkring museet blev etableret en mindepark, og at bygningerne blev et statsmuseum under Nationalmuseet. Denne aftale har adskillige gange givet anledning til kontroverser, idet foreningen bag museet påberåber sig, at staten er løbet fra sit løfte. På en stor mindesten ved hovedindgangen står der følgende inskription:

*De førtes bort under tvang fra Frøslevlejren  
1944-45 og gav livet for Danmark.*

Frøslevlejren er Europas bedst bevarede **tyske fangelejr** fra Anden Verdenskrig. Museet besøges årligt af mange familier og foreningsudflugter, samt skoler fra hele landet, der her får en realistisk indsigt i besættelsestidens alvor og barske hverdag. Bl.a. fortælles om de 1810 jernbanesabotager, der blev foretaget af modstandsbevægelsen, hvoraf de 1301 skete i 1945.

I nogle af barakkerne er der forskellige udstillinger og museer fx **FN Museet De Blå Baretter**. Her vises dagligdagen for de mere end 60.000 danske soldater, der gennem årene har gjort tjeneste i fredsbevarende FN missioner verden over. Derudover er der udstillinger af Beredskabsforbundet, Røde Kors, Amnesty Internationale og Hjemmeværnet der også har et museum. Museet drives ved hjælp af frivillige hjemmeværnsfolk, FN-folk og beredskabsfolk, der hver tilbringer en uge om året som ubetalt kustode. Ydermere er Danmarks første naturskole og en efterskole etableret på stedet.

Det er tid at vende næsen hjemefter. Vi vælger at cykle nordover gennem **Frøslev Plantage**, Fårhus og den 700 ha store Bommerlund Plantage. Her finder vi en herredssten for Wies Herred datidens amtsgrænseskilt. Overfor står en sten, der viser den gamle klostervej til Løgumkloster.

I gammel tid var det bøndernes pligt at vedligeholde Adelvejen over heden. Ofte boede bønderne langt fra vejen, men alle skulle være med til at "*fli o æ ajlvej*," som betyder reparere på Adelvejen. For at ingen skulle være i tvivl om, hvilken stykke af vejen der havde den enkeltes ansvar, blev der opsat vejpligtsten, hvori bondens forbogstaver blev hugget. Stenen markerede grænsen for gårdens eller landsbyens forpligtelser, der kunne strække sig op til 30 km. for en enkelt gård. Fra ca. 1770-1900 har disse vejpligtsten været i brug. Flere af disse sten er i dag samlet her i Bommerlund Plantage. Den dag bønderne tog på vejarbejde, kaldte de for "*æ lysti daw*," og det skal forstås derhen, at man hyggede sig med hinandens selskab, for mange af dem boede så øde, at bare det at se mennesker var et festligt indslag i den ensomme hverdag.

En anden grund til festligheden kunne selvfølgelig være **bommerlunder snaps**. Denne berømte enebærnsnaps blev fremstillet af Peter Schwennesen på Bommerlund Kro. Grundet den stærke trafik på Hærvejen blev kroen opført i 1759, men blev allerede nedrevet igen i 1800-tallet, da Hærvejen efterhånden havde mistet sin trafikale betydning. I dag står der blot en mindesten, der fortæller, hvor kroen har ligget, men digteren Hans Peter Holst har i "*Den lille hornblæser*" forevigtet både kroen og snapsen:

Sin Bommerlunder maa han ha'e,  
som kradser, og som brænder, -  
det er den bedste danske Snaps,  
det paastaar hver en Kjender.

**Bommerlund Kro** er altså væk, men snapsen har overlevet og fremstilles nu i Flensborg. Hans Peter Holst levede fra 1811-93. Han deltog selv i krigen 1848, der gav ham impulser til: "*Den lille hornblæser*" og "*Slumrer sødt i Slesvigs jord.*" Fra 1864 var han instruktør ved Det kgl. Teater. Langs nordsiden af Bommerlund Plantage løber **Gejl Å**. En charmerende stenbro med to hvælvinger bygget af kløvede kampesten blev indviet 21. aug. 1818 og fører Hærvejen over åen. Før broens tid var der samme sted et vadested. De flade vadesten ses stadig under broen.

Fra den charmerende bro cykler vi over Holbøl og Hokkerup mod **Rinkenæs** og den lige så charmerende lille romanske Rinkenæs Gl. Kirke fra 1158 fire km. uden for byen. Den 4. sept. 1932 indviedes en ny kirke i Rinkenæs tæt på byen, en stor del af inventaret er skænket som donationer. Kort efter cykler vi igen over broen ved Egersund og er straks i "*havn.*" Hvor et dejligt lindrende bad venter. Vi har bestemt, at vi i aften vil spise på den lille græske restaurant Aphrodite Taverna, der ligger ved den lille sejlådehavn i gåafstand fra sommerhuset. Menuen, vi vælger, er henholdsvis løg- og tomatsuppe samt Korfu tallerken og hertil vand og en flaske husets rødvin. Det er en herlig middag, med det lille minus, at brødet har fået for meget i mikroovnen og er derfor sejt, hvad vi bemærker overfor tjeneren. Pris 386 kr.

Sønderjylland byder på en **meget varieret natur** hede, marsk, skov, egekrat, åer, enge, søer, strand og hav - alt er der - hver ting med sin egen charme. Dagen er bestemt til, at vi tager cyklerne bag på bilen, kører til Frøslev, hvor vi sætter bilen og cykler herfra langs grænsen til Vesterhavet ved Højer og retur. Men – det blæser en stiv pelikan, og regnbygerne står i tæt kø. Derfor ændrer vi planerne drastisk, idet cykelferidagen bliver til en bilferiedag. *Uden* cykler bagpå futter VP 27 329, med vinduesviskerne i fuld aktivitet, mod V forbi Frøslev og videre tværs over Jylland, hvor vores halvø er smallest. Der er ikke særlig mange seværdigheder på denne strækning, før vi når til Tønder. Men - det passer bestemt ikke, for i Store Jyndeved ser vi en flagstang med verdens mindste vimpel, den er - siger og skriver næppe over sine 30 cm. lang, det må være verdensrekord med modsat fortegn. Den blæst den slider. Ellers må man sige, at Danmark er et land der elsker sit Dannebrog (se 1219 endnu engang), og det gælder bestemt ikke mindst Sønderjylland, der gennem adskillige år har været kastebold mellem hertuger, konger og stormagter. En uro der har smittet af på sønderjydernes udprægede nationalitetsfølelse.

Ved **Burkal Kirke** gør vi et lille stop. Kirkens tårn, der ender i et spir, er ret specielt. En stor mindsten for faldne i Første Verdenskrig er smuk placeret på kirkegården. Da vi passerer Grønå, ser vi igen noget, der vækker minder - et skilt – Nolde. Næe ja, det var jo her ham Emil Hansen (se 1200 men først 1867) blev født, men det er en lang, lang historie, så den må vente. Lidt S for Jejsing lå fra 1570-1648 Hertug Hans den Ældres jagtslot Grøngaard.

Ved Vidå ligger Danmarks ældste købstad - **Tønder**, der fik denne stadsret i 1243. Bilen parkerer vi og går en frisk bytur i rimeligt tørvejr. I gammel tid var byen en betydelig havneby og udskibningssted for stude og heste, hvad der kan undre lidt i dag. Ofte var der problemer med oversvømmelser fra marsken, så i 1500-tallet byggede man de første diger. Det bevirkede til gengæld, at byens betydning som havneby blev stærk reduceret, selv om havnen først blev kastet til i 1936. Der måtte findes på nye udfordringer, og byens nye image blev - kniplinger, der blev kendt i hele verden. I 1700-tallet var kniplingsindustrien så absolut byens væsentligste erhverv, der beskæftigede ca. 12.000 kniplepiger i Tønder og omegn. Allerede fra fem års alderen kom pigerne i lære. I et af Tønders flotteste borgerhuse, Drøhses Hus fra 1672, ses en udstilling af de flotte tønderkniplinger. I de gamle gader nyder vi mange andre flotte, velplejede huse med skæve bindingsværk, smukke døre og skønne gavlfacader i friske farver. Husene stammer netop fra tiden i



1700-tallet, hvor de rige kniplingshandlere havde råd til at bygge så prangende og flot. På mange af de gamle facader sidder et beslag, hvori en flagstang med dannebrog er placeret. Det understreger endnu engang sønderjydernes nationalitetsfølelse.

**Kristkirken i Tønder** er en ret enestående bygning. Kirken er opført i 1591 som afløser for Skt. Nikolaj Kirke fra 1365, der delvis blev nedrevet. Kun det 48 m høje tårn med spir fra 1520 står stadig med sine flotte munkesten i skiftende bælte mellem rødt og gult. Kirken er en af landets bedst udsmykkede, ikke mindre end 14 epitafier og fire krucifikser rummer kirken. De øverste bænke står med front mod hinanden. En del af inventaret døbefont, prædikestol, enkelte epitafier og visse stolestader stammer fra Skt. Nikolaj Kirke. På tavlen over præster ved Kristkirken ses, at fra 1729-37 hed præsten såmænd Hans Adolph Brorson (se 1694).

Midt på torvet står en skamstøtte – **Kagmanden**, hvis symbol er lov og orden. Omkring år 1800 havde enhver by sin kag på byens torv en skampæl, hvortil forbrydere blev bundet, og fik under offentlig beskuelse kagstrygning, dvs. pisk på den nøgne ryg. Et var den grumme smerte, men værre var det, at æren blev tabt også for familien. Tilbage i middelalderen blev et afskåret øre, en afhugget finger eller afklippet hår fæstet til kagen alt efter forbrydelsens karakter og forbryderens køn. En kag kunne være en lille bygning, et stillads med platform, men oftest en pæl eller søjle i træ eller sten der var fæstet til et muret fundament. Her på torvet i Tønder er kagen en træfigur forestillende en flot uniformeret soldat. I 1866 kom en lov, der forbød denne barbariske form for gabestok og tortur.

**Det gamle Apotek** fra 1671 har fungeret som apotek frem til 1980. Hvor det varemæssigt gennemgik en kolossal forandring. Her undgår vi ikke at komme i julestemning. Den barokke bygnings 1200 m<sup>2</sup> med utallige rum i tre etager er spækket med kunsthåndværk. Sågar kælderens er udnyttet, her er der proppet til med jul, jul og atter jul, og det gælder året rundt. En lørdag i november mødes hvert år omkring 50 julemænd fra Dansk Julemandslaug. De arrangerer optog gennem byen med nisseorkester og byens gamle brandbil i spidsen, underholder på torvet, danser om juletræet og åbner dermed Julebyen Tønder.

På rundturen i den gamle bydel kommer vi forbi et vindue, der frister over evne. Et **bagervindue** med tændervædende herligheder og da en kunde netop kommer ud af døren udbredende en liflig kageduft, så nægter mine ben pludselig at gå videre. Sådan må Jeppe have følt det, da han ikke kunne gå forbi Jakob Skomager - "*gi mig nok en kanalje.*" De der kender mig, vil ikke her være overrasket. Hanne følger nødtvungent mit fodspor ind i cafeens herligheder hos - Vor Bager Henning og Thorkild Hansen. I butikken vælger vi den <sup>(de)</sup> kage<sup>(r)</sup>, vi ønsker og finder et lille rundt bord i det snævre, men hyggelig lokale blandt andre sønderjyske kageelskere. Efter et øjeblik venten serveres de bestilte kager samt chokolade med flødeskum – uhm - 62 kr.

**Det sønderjyske kaffebord** er på vej til at blive en legende. Årsagen til, at det bugnende kaffebord opstod, skal findes i årene efter De Slesvigske Krige fra 1864 og frem til 1920. Dengang var det meget vanskeligt for værtshuse i Sønderjylland at få spiritusbevilling. Derfor opfandt den trængte branche - det sønderjyske kaffebord - som en art erstatning for den manglende spiritusbevilling. Kaffebordet skulle bestå af mindst syv og helst tyve slags kager. Her et eksempel: Bundlæggere, eller "*stopkager*" som de også kaldtes, i form af boller, brødtærte og kringle, efterfulgt af pladekage og to slags sandkager, mindst to slags lagkager den ene med flødeskum, riskager, cremesnitter og sluttelig mindst seks slags småkager - velbekomme.

Lidt senere får Hanne lov at gå ind i en butik, som frister hende - **Frøken Blå**. Nu er det mig, der følger i hendes fodspor. Frøken Blå er en ret speciel og inspirerende butik en kombination af museum, brugskunst, kaffebutik og cafe. Det kommer ikke over mine læber, at jeg godt kunne tænke mig endnu en kage.

Den gamle fæstning **Tønderhus** fra 1200-tallet blev delvis nedrevet i 1750. På dens plads ligger i dag Sønderjyllands Kunstmuseum, der blev oprettet i 1972 og er landsdelens største museum. Museet viser strømninger i 1900-tallets europæiske kunst fx Emil Nolde, Asger Jorn og Per Kirkeby. Museet er sammenbygget med Tønder Museum, der blev oprettet i 1923. Her vises kniplinger, sølv, møbler, fajance og Skandinaviens største samling af fliser. Der fortælles om egnens handel, håndværk og søfart med hvalfangst i Atlanten samt landmænds arbejde i marsken. Et fængsel er også med i oplevelserne. I forbindelse med museerne ligger Vandtårnet, der blev opført i 1902 og ombygget til museumsformål i 1995. På turen op i tårnet ser vi på de syv dæk en udstilling af 40 stole skabt af den internationale kendte møbelarkitekt Hans J. Wegner, der er født i Tønder i 1914. I toppen af Vandtårnet findes et konferencerum, der naturligvis giver en enestående mulighed for udsigt over byens røde tegltage og marsken. En biograf og en lille cafe findes også. Cafe – snak ikke om det.

I dag er Tønder måske mest kendt for **Tønder Festival**. Omkring 25.000 tilhørere møder hvert år op for at lytte til den livsglade folkemusik, de hjælpes til rette af 1.800 frivillige. Festivalen afholdes hvert år sidste weekend i august, i år var det for tredvte gang.

Der bor knap 10.000 mennesker i Tønder. Som mange andre byer i **grænselandet** bærer Tønder præg af nærheden med Tyskland. Det tyske mindretal har sin egen børnehave, skole, bibliotek og præst, der også bruger Kristkirken.

Lidt N for Tønder i den 200 ha. store Soldaterskov ligger **Zeppelin- og Garnisonsmuseet** på et gammelt militærområde med fundamenter fra den tyske base for deres luftskibe under Første Verdenskrig. En af hangarerne var 242 m lang, 73 m bred og 42 m høj, dengang Europas største bygning. Fra 1920-36 blev området en dansk garnison. Basen blev 19. juli 1918 udsat for historiens første angreb med fly fra et hangarskib. Et lille museum på stedet viser med billeder, dokumenter og unikke fund om de dramatiske begivenheder. Unikke - fordi der ikke findes ret meget om luftskibenes militære betydning.

Nu står vi her - i Gallehus på marken, hvor Nordens største oldtidsskat **Guldhornene** (se 1639-1734-1802) blev fundet i henholdsvis 1639 og 1734. Vi fornemmer historiens vingesus. De to høje mindsten fortæller om henholdsvis Kristine Svendsdatter og Erik (Jerck) Lassen, der med 95 års mellemrum fandt de to guldhorn kun en halv snes meter fra hinanden. Guldhornene der så skammeligt blev stjålet og omsmeltet.

Næste stop gælder **Schackenberg**, de byder ikke på kaffe. Men hvad, lige nu har de jo også så rigeligt at tænke på indenfor egne rækker. Vi skuler diskret gennem slotslågerne med det fine kongelige monogram.

Hvor Schackenberg ligger, lå tidligere det "*tudsegamle*" Møgeltønderhus, en borg der er nævnt allerede i 1223. I 1661 overtog den tyske feltmarskal Hans Schack (1609-76) Møgeltønderhus, det var som løn for i 1658 at gå i dansk krigstjeneste mod svenskerne. Hans Schack nedrev Møgeltønderhus, byggede fra 1664-67 et barokslot og ændrede navnet til Schackenberg. I elleve generationer tilhørte godset familien Schack.

I 1978 fik Prins Joachim Holger Waldemar Christian (f. 7/6 1969) godset foræret. Efter en grundig landbrugsuddannelse, overtog han officielt det fredede hvidkalkede gods 1. april 1993, sammen med avlsgårde og 1021 ha. skov og landbrugsjord.

Godset var dog i meget dårlig stand. Som **Prins Joachim** udtrykte det: *“Det var pivutæt som at sidde på en motorcykel.”* Så i anledning af Prins Joachim og Alexandra Manleys bryllup 18. nov. 1995 blev der til restaurering af slottet indsamlet en folkegave på 13,2 mio. kr. Hertil lagde Skov- og Naturstyrelsen 4,4 mio. kr. Folkegaven var opstået på initiativ af indehaveren af ECCO Sko A/S Karl Toosbuy i Bredebro. Restaureringen, der foregik fra 1995-99, beløb sig til 19,3 mio. kr., den resterende del har Prinsesse Alexandra og Prins Joachim selv betalt. Parret ejer også Schackenberg Slotskro kgl. privilegeret kro fra 1687. Kroen har 25 værelser, der alle er navngivet efter danske borge og slotte og indrettet af Prinsesse Alexandra. Efter vores besøg er parret blevet skilt, så hvad sker der nu?

Vi beslutter os for at spise en kongelig frokost på **Schackenberg Slotskro**. Vi har jo også kun fået kaffe én gang i løbet af den lange formiddag. Et hyggeligt og smagfuldt interiør møder os, gulvtæpper med kongeligt monogram, elegante møbler, friske blomster i vinduerne såvel som på bordene, hvide duge og levende lys i elegante stager. Den korrekte og høflige tjener får vores bestilling på fadøl, en sildespecialitet samt en røget laks med asparges og så lige en kongelig snaps til ham, der ikke kører. En herlig frokost såvel smag som udseende er i topklasse. Vi nyder til fulde oplevelsen. Pris 278 kr. lidt over det dobbelte af prisen på burgerbaren i Nordborg, men hundred gange så godt.

Vi kommer i snak med den høflige tjener om fødevarer i almindelighed og **gode fødevarer** i særdeleshed. Han anbefaler varmt, det fjerkræ de køber hos Vellingegårds Økologiske Velfærdskyllinger, en gård der ligger få km. S for Møgeltønder. Vi bliver så overbevist af tjenerens begejstring over kvaliteten, at vi beslutter, at vi efter at have studeret Møgeltønders idyl vil køre ned til omtalte fjerkræfarm.

**Landsbyen Møgeltønder** er den rene idyl. Navnet Møgeltønder kan oversættes til Store Tønder, der i 1200-tallet var en betydelig flodhavn. Naturligvis går vi en slentretur mellem byerne gennem den brostensbelagte Slotsgade, der ikke med urette er kaldt for Danmarks smukkeste landsbygade. Lindetræer står linet smukt op som soldater på geled langs begge fortove. I skyggen af træerne ligger de billedskønne huse skulder ved skulder, flertallet pakket pænt ind i stokroser eller andre blomster. Maleriske huse fra 1700- og 1800-tallet med hver sit særpræg såsom charmerende stråtag, flotte dekorerede døre, varierede farver, buede vinduer, hvor man næsten fornemmer morlil siddende bag gadespejlet for at følger med i byens beskedne liv. Hanne og jeg får os en snak om Prinsesse Alexandra, om den kontrast hun må have følt fra Hong Kongs pulveriserende millionbyliv til landsbyen Møgeltønder, noget af en omstilling må man sige.

I byens modsatte ende som slottet ligger **Møgeltønder Kirke** bygget i 1180. Med undtagelse af tårnet er modellen uændret. Tidligere har der formentlig stået en trækirke og omkring år 1100 en lille stenkirke på stedet. Døbefonten fra ca. 1200 er kirkens ældste inventar. Den mindste af kirkens to klokker er fra 1333. Det høje flotte tårn med spir er bygget ca. 1500. Et ur fra 1663 på kirkens gavl har, som det dengang var normalt, kun en viser, men uret fungerer fortsat perfekt. Kirken har en flot kongeloge, forgyldt altertavle, kalkmalerier og er overalt rig på dekorationer fra forskellige tidsaldre fx Schackenburgs gravkapel fra 1763. Kirkeorglet har sin helt specielle historie. En fæstebonde ledede i 1674 et oprør mod feltherre Hans Schack. Han blev taget til fange og dømt til

døden. Men bønderne frikøbte ham for 200 rigsdaler, der skulle gå til et nyt orgel til kirken. Orglet blev købt i Hamborg i 1679 for 420 rigsdaler, en pris der svarede til prisen for 70 køer. Orglet har fungeret siden da og er landets ældst fungerende kirkeorgel. Kirkens sidste katolske præst, hr. Per, havde glemt at tage kirkens hellige kar, dvs. bægre til altergang, med hjem. Desværre for ham blev de stjålet i kirken, og da hr. Per ikke kunne erstatte kostbarhederne, så man kun en udvej nemlig, at hr. Per blev – ihjelslagen – en god kristen gerning. Hans ejendele blev solgt, og for pengene købte man nye alterbægre. Gennem århundreder er kirken ofte blevet restaureret senet i 1988.

Vi har nu fundet **Vellingegårds Økologiske Velfærdskyllinger**. Hønsemanden dukker op, og vi får os en god snak om økologiske fødevarer. Hønsemanden fremhæver deres slagtemetode, hvor de under processen støvsuger alle urenheder væk. Han hævder endvidere, at når kyllingen tør op, giver det ikke mere væske, end der kan lægge i en teske. Besøget slutter naturligvis med, at vi køber en kylling - på 2,6 kg., ja, du læser ganske rigtigt 2,6 kg. til 156 kr. Jeg har ikke tidligere hørt om en kylling på den vægt - og så 156 kr. Det plejer at være "*fem for en hund*" - eller i bedste fald "*seks for en hund*."

Næste besøg går til den **navnkundige grænselandsby Rudbøl** ved den smukke Rudbøl Sø. En ejendommelig grænseby. Af de 279 grænsesten, der står langs den dansk-tyske grænse, ligger numrene fra 242 til 247 lige midt i landevejen. Dvs. at de huse, der ligger langs vejen mod Ø, er tyske, og husene mod V er danske. Skønt en særdeles lille by blev den i 1629 udnævnt til købstad - Danmarks mindste.

Turen går nu ud i **marsken**, hvor fårene er i flertal. Her har man Danmarks største tidevandsforskel nemlig 1,60 m. Noget der ikke sjældent har overrasket turister, der er kommet i farlige situationer. Denne forskel mellem ebbe og flod har gennem årene aflejret slam. Men det giver samtidig farlige oversvømmelser, der i tidernes løb har kostet tusinder livet, udover de mange andre ubehageligheder der er fulgt med. Statistisk er der gennemsnitlig hvert år to stormfloder med vandstande på mindst 2,40 m. over normal. Flere gange har det været nødvendigt at evakuere befolkningen. Under orkanen dec. 1999 var vandstanden 5,12 m over normal. I 1970-erne byggede man i samarbejde med tyskerne et syv m højt dige, der blev indviet i 1982. Diget kan modstå en vandstand på over 6 m over daglig vande plus to meter høje bølger. Ved sluserne står en stormflodssøjle, der på sin egen barske måde viser, hvor højt vandstanden har stået under de forskellige stormfloder. Stormflodssøjlen er samtidig et varsel om, at havet ikke er til at spøge med. Det inddigede areal er det, man kalder for - kog.

I det vestlige Sønderjylland kan et af naturens store fænomener opleves - "**Sort Sol**." En sand luftballet i Tøndermarsken hvert forår og efterår. Op mod en mio. støre kan ses, ca. ½ time før de falder til ro, give opvisning i synkronflyvning. En præcision vi ikke fatter, der kan lader sig gøre - et helt fantastisk skue, der ikke kan beskrives med ord, men skal opleves.

Vi er nu havnet i marskbyen **Højer** et dramatisk sted i grænselandet med erfaring i krige og jævnlige stormfloder. Regnen pisker ned, så vi er lykkelige for, at bilen og ikke cyklerne i dag er vores transportmiddel. Vi parkerer ved Højer Kirke, men desværre - den er låst. Kirken er fra 1300-tallet, under tårnuret står der ganske vist 1894, mon ikke det gælder selve tårnet. Kirken skulle have et ret så specielt og flot alter, men det må altså vente til en anden god gang.

Nede ad gaden ser vi en oplyst forretning - **Højer Pølser**, om ikke for andet så for at komme i tørvejr går vi ind i butikken. Det er en stor flot butik med et enormt udbud i alle afskygninger af

pølser. Ved hver pølsetype står en bakke med smagsprøver, en fin ide som vi benytter os flittigt af, og det ender da også med, at Hanne fisker flere pølser over i en lille selvbetjeningskurv.

Vi får en god snak med ekspeditricen, der **hilser mojn**, skønt dagen er ret fremskreden, men den tyske hilsen mojn er jo den normale hilsen i Sønderjylland - døgnnet rundt sågar. Engang var det anderledes, lige efter genforeningen 1920 var det bestemt ikke velset at bruge det tyske mojn som hilsen.

**Ekspeditricen** har god tid, for der er ikke andre kunder i butikken. Hvem vil også gå ud i sådan et hundevøj? Hun fortæller om virksomheden, der viser sig at være et større foretagende med ikke færre end 45 ansatte slagtere, pølsemagere, sælgere, regnskabsfolk og ekspeditricer. Ret fantastisk når man tager byens beskedne størrelse i betragtning, ca. 1.500 indbyggere, men som hun siger, langt det største salg er på engrosplan. I forretningen er en glasmontre fyldt op med adskillige medaljer indhøstet under diverse pølseesterskaber ikke blot i Danmark, men også ude i den store verden.

**Dæ sønderjysk sprog** æ it te å forstå. Men vi får med den flinke pølsedames hjælp en lille lektion i kunsten, som hun, så vidt vi kan høre, mægter til fulde, og det går da også helt fint med forståelsen. I et grænseområde har de fleste lande sikkert et specielt forhold til nabolandets sprog. I krigssituationer sker der også ofte noget. Da Danmark vandt Første Slesvigske krig i 1851, indførtes dansk som skolesprog i Sønderborg.

Der er mange **smukke stråtekte huse** i Højer. En flot gammel 22 m høj hollandsk trævindmølle, Danmarks største, fra 1856 er fra 1977 blevet indrettet til Højer Mølle- og Marskmuseum. Her vises om stormflodernes betydning for området og livet i den barske Tøndermarsk. Grundet det konstante regnvejr får vi ikke helt det ud af byen, vi ellers ville have fået. Men et besøg på Højer Sluse og det fremskudte dige hører med til en tur i marsken.

Dagen er nu så fremskreden og efterhånden som regnen har taget til også lidt **"sur,"** så vi vælger at køre til vores base på Broagerland. Her får vi os et dejligt varmt og forfriskende bad og bestemmer, at i aften vil vi ud og spise med kniv og gaffel. Efter lidt snak om hvilken af de mange muligheder vi skal vælge, tager vi igen bilen, og begiver os til Gråsten til en varmt anbefalet restauration. Men desværre - den havde netop i denne uge ferielukket. Så igen drager vi tilbage til Egersund, hvor vi dumper ind på Færgegaarden fra 1831. Stedet er pænt besøgt af gæster, hvad der som oftest betyder god mad. Det bliver til dagens tre retters middag, ½ liter vin og vand. En middag på almindelig god dansk niveau - 288 kr.

Den sidste hele dag under cykelferien er oprundet. Det sydlige Als og halvøen **Kegnæs** er, hvad vi mangler. Med cyklerne på gaflen kører vi til Sønderborg, hvor vi parkerer bilen og begiver os på cykel igen langs Gendarmstien ud af Sønderborg mod Ø gennem den frodige Sønderskov.

Her ligger **Fiskerhytten**, et traktørsted der gennem mange år var et yndet udflugtsmål for alsinger. Kong Frederik IX fik altid sin frokost her, når han var på jagt i de sønderjyske skove. Men den tilhørende pavillon brændte i 1960-erne, og siden har Fiskerhytten ikke haft beværtning. Også her i Sønderskov ser vi de ejendommelige redekasser for stor skallesluger. I vådområdet Ø for skoven siges der at være en stor bestand af den sjældne løvfrø. Løvfrøerne giver på lune forårsaftner flotte parringskoncerter, og så har de den for frøer så sjældne evne, at kunne klatre i træer. Vi ser desværre ingen frøer i træerne, hører ej heller nogen parringskoncert.

I **Høruphav** slutter den 74 km. lange Gendarmsti. Indtil 1960 var der færgeforbindelse fra Høruphav til Kegsnæs. Lige før byen er der igen et lille charmerende skovområde, på et af de kort vi har over området, står ordet - Indtægt, vi finder dog aldrig ud af ordets betydning og slipper igennem, uden at det koster os noget. Helt ud til vandet ligger Trillen en idylliske plet med masser af fugle. Vi fortsætter mod SØ langs vandet, der også hedder Hørup Hav, men altså stavet i to ord.

Her kommer vi til den idylliske **Vibæk Mølle** fra 1750. De flotte hvidkalkede bindingsværksbygninger med rødbrune træstolper ligger naturskønt. Der er både mølledam, vandmølle, vindmølle og den hellige kilde. Der holdes i weekenderne sommeren igennem flere aktivitetsdage på Vibæk Mølle, hvor man med gamle redskaber viser hverdagens mange gøremål. Men i dag er det hverdag, hvor et par mænd går rundt og slår græsset.

Nu står der Skovby på byskiltet. Her kan man på kroen få serveret "**Stenaldermandens hulebøf,**" læser vi i stedets publikation. Det foregår på den måde, at man selv steger kødet på en 300<sup>0</sup> C varm granitblok, der bæres ind til bordet. Det kunne være sjovt at prøve, men det passer ikke lige ind i vore cykelplaner.

Så vi fortsætter mod S over **Drejet** til Kegsnæs. Egentlig troede vi, at Kegsnæs var en ø forbundet med en dæmning, men af en indfødt bliver vi belært om, at sådan er det altså ikke. Drejet er en tange, hvorpå der er bygget en dæmning - sådan. Nu er vi altså på Kegsnæs, hvor vi mødes af et advarende skilt - Isglat, - en mulighed der synes forspildt for den nu overståede vintersæson her i juni med 20<sup>0</sup> C på plussiden. Her på østspidsen af Kegsnæs ligger fyret, det gamle voldsted Kegsborg og Kegsnæshøj. Vi beslutter at vente med besøg disse steder, til vi har været den lille ø rundt.

Gennem Bredsten og **Østerby** cykler vi, også her står en sten, der minder os om, at de var med i Første Verdenskrig. Mod NV går det til Sønderby, sjovt nok som de takler verdenshjørnerne her på Kegsnæs. Vi ser en mindesten, der fortæller om stormflodskatastrofen 13. nov. 1872 og en genforeningssten med de kendte årstal 1864-1920.

Den eneste kirke på **Kegsnæs** ligger i Sønderby, den er målet, men igen må vi lide den tort, at kirken er låst. Måske er de låste kirker forståeligt, med den risiko for tyverier der foreligger. Alligevel er det kedeligt, at man ikke kan få disse oplevelser med, specielt når vi, som tilfældet er her, kommer ud i yderpunkterne, og Kegsnæs må da absolut betragtes som et yderpunkt. Netop her ved Sønderby Kirke er der en postkasse, den blev belemret med mit "*sure opstød*" over at være cyklet fra Ringkjøbing til Sønderby "*udelukkende*" med det ene formål at se munkestenskirken opført af Hertug Hans den Yngre i 1615 som bod for henrettelse af ti bønder. Kirken er den mindste på Als, som Kegsnæs regnes med under. Og så er den *skide* kirke låst. Udover at vi ser et solur ved indgangsdøren og konstaterer, at graveren her i Sønderby bruger våbenhuset som redskabsrum, gav besøget ikke andre oplevelser.

Vi er nu nået til, ikke verdens men **Kegsnæs Ende**, på øens vestligste punkt. Herfra cykler vi mod N langs Torsthoved til Gåsvig Kro, der ligger ved det nu nedlagte færgeleje. Det må have været et alvorligt slag for kroejeren, da færgen "*forliste*." Skønt den dejlige natur fornemmer man en vis håbløshed, ikke et menneske øjnes i miles omkreds. Næ nej, en mil kan det vil næppe være, for så stor er halvøen vel knap, men sådan siger man jo. Kroen annoncerer med, at de hver søndag i juli og august serverer det tidligere omtalte store sønderjyske kaffebord, men desværre vi er kun i juni, og

så er det fredag – utrolig ærgerligt. Hanne synes nu ikke, det er så ærgerligt, hun mener ikke, det er kaffebrød, vi lige nu trænger til.

Herlig medvind fører os over Vesterkobbel og Kongshoved. **Musses Landbrugssamling** står der på et skilt i Damkobbel. Vi springer af cyklerne og går ind på den lille gård, eller ejendom hedder det vist. I stuehuset møder vi Musse, der har levet her alle sine dage, nu er hun enke og har fortsat mandens samlemani med forskellige typer af nu hedengangne landbrugsmaskiner og redskaber. Vi skal bare værsgo gå ud i udhusene og tage sagerne i øjesyn. Med hensyn til entre er det frivilligt, der står en cigarkasse, hvor I er velkommen til at putte en skilling i til vedligeholdelse af bygningerne. Og der er virkelig meget, den gamle stald og lade er pakket med gamle redskaber og maskiner i flere lag. Egentlig synes vi, det ser håbløst ud for en gammel kone at holde styr på de overvældende mængder af gamle ting og sager. Man kunne godt fristes til at tro, det ikke var sket med konens gode vilje. Vi er kommet til cigarkassen og opdager til vor rædsel, at det er småt med mønter, 4,75 kr. er den rørlige møntformue, vi besidder, så det er, hvad Musse får i sin cigarkasse, nok i underkanten af hvad vi burde.

Langs vandet **Hørup Hav** er vi nu nået tilbage til østspidsen, hvor vi startede på Kegnæs. Vi cykler op til fyret, hvor vi finder en bæk i dejlig læ for den stride vind. Her er en skøn udsigt mod V til Broagerland, mod S til Tyskland og mod Ø til Ærø. To medbragte vand til Hannes madpakke med banan, tomat og æg er en herlig frokost her på vejrmeldestationen Kegnæs. Det navn vi tidligere så ofte har hørte nævnt i radioens vejrmeldinger, der vel blev udsendt mest til brug for skibsfarten. I dag er vejrmeldingerne nærmest et show på skærmen, hvor der kobles alle mulige naturoplevelser på. På en planche læser vi om stedets gamle voldsted Kegborg.

Igen cykler vi over Drejet mod N, hvor vi **tænker os til duften** fra ”*Stenaldermandens hulebøf.*” Videre over Lysabild mod Mommarmark. Herfra går den lille færge - Øen - til Søby på Ærø. Det fortælles, at færgemanden aldrig har vekselpenge, men i stedet byder på en kop kaffe. Tidligere gik der også en færge herfra til Fåborg. Nu vendes næsen igen mod V, og efter en god times cyklen er vi igen i Sønderborg. I Apotekerhaven står Verdens største krukke, den 3,19 m høje keramikvase vejer 1.500 kg. Byen strækker sig på begge sider af Als Sund forbundet med Als Sund Bro eller Christian X's Bro, som den også hedder.

Det dybe Als Sund skærer ned mellem **Sundeved og Arnkil**, som er navnet på den frodige halvø der peger mod N fra Sønderborg. Det var her på det ti km. lange Als Sund, flådens nyeste panserbåd Rolf Krake i den ulykkelige Anden Slesvigske Krig 1864 gjorde sig skyld i en fatal misforståelse. I det hele taget var området en stor kampplads under Anden Slesvigske Krig. Derfor er der også adskillige mindesten og gravpladser særligt på Arnkil, hvor lokalbefolkningen begravede soldaterne, efterhånden som de blev fundet på markerne. Men det er en længere og lidet rosværdig historie for Danmark, som du kan læse mere om i De Slesvigske Krige.

Overfor Christian X's Bro ligger middelalderkirken **Sankt Marie Kirke** bygget af munkesten i årene 1595-1600. Kirkens krucifiks er fra 1500-tallet og malmdøbefonten fra 1600-tallet. Kirken er rig på epitafier. Flot billedskærerarbejde findes i altertavlen fra 1618 og hertugstolen fra 1625, begge udført af billedskærer Niels Tagesen fra Sønderborg. I 1863 fik kirken sit tårn og spir. Før Sankt Marie Kirke havde man Sankt Nikolaj Kirke opkaldt efter de søfarendes helgen, men denne kirke blev nedlagt. Helt frem til 1957 hed den Sankt Jørgens Kirke. Tidligere lå den ved det nu forsvundne Sankt Jørgens Hospital. For hvert århundrede kirken har passeret, har den gennemgået forandringer og renoveringer senest i årene 1960-62.

Ind mod **Alssiden** i den nordlige bydel står der 10-20 meter ude i sundet klynger af 10-15 meget kraftige træstolper. Det er rester fra Første Verdenskrig, stolperne blev brugt til fortøjning af tyskernes kanonbåde. Dudahlger - forklarer en lokal beboer at de kaldes. Ja men hov, Danmark var jo ikke med i Første Verdenskrig, nå nej - vi er jo i et område, der dengang var tysk.

Tilbage i reden. Jeg glæder mig, det er i aften Hanne vil servere **kyllingesteg og friske jordbær** med fløde. En herlig sommerret. Og det er ikke *bare* kyllingesteg, nej, nej - det er velfærdskyllingesteg, ja, endda økologisk velfærdskyllingesteg fra Vellingegårds Økologiske Velfærdskyllinger. Ja, nu skal jeg være forsigtig, det ville være temmelig ærgerligt at brække tungen lige før den eftertragtede godbid. En kølig hvidvin det må være sagen.

Jeg har altid været ikke så lidt skeptisk, når det gælder **økologi**, men her må jeg overgive mig - totalt, aldrig har vi fået så lækker en kylling, som den Hanne her serverer. Hanne har også megen ros til overs for kyllingen, den var ekstremt flot rengjort og ganske rigtigt, næsten ingen væske forlod kyllingen efter optøning. Det vil altså sige, at hønsemandens salgstale ikke var overdrevet, det plejer salgstaler ellers altid at være.

Tilmed var der rigeligt mad til mindst seks personer, hvad der retfærdiggør den høje pris.

Ja, ja jeg skal jo også passe på ikke at rose for meget, man skulle jo nødig blive en økoflipper.

Det er blevet **hjemrejsedag**. Igen pakkes VP 27 329 med to cykler på gaflen plus lidt af de specielle "*sydførgrænsenflasker*" og diverse pakkenelliker. Inden turen går mod N over Sundeved, skal vi lige gøre et sidste besøg i Gråsten.

**Papirmuseet** som vi har passeret flere gange i ugen løb, skal vi nu studere lidt nærmere. Og stedet overrasker os ikke så lidt. Omgivelserne er tiltalende, og der er bestemt ikke sparet på anlægsudgifterne, hvad beplantning omkring bygningen angår. I en nybygning på 1000 m<sup>2</sup> er der indrettet dels museum, men mest butik. Men det er en uhyre spændende butik, opbygget nærmest som en by med huse, gader og torve, der hver for sig er bygget op i sin egen stil med hensyn til vareudbud, design og farver. En trappe fører op til museet, der ligger ophøjet over byen. Her vises, hvordan papir verden rundt gennem tiderne er blevet brugt til kort, papmache, påklædningsdukker, glansbilleder, masker, papirklip, servietter og origami, et ord som hverken Hanne eller jeg kendte, men som er japansk og dækker over kunsten at folde papir til kunstfærdige figurer. Meget er der at se - uhyre meget.

Vi bemærker en bryllupsserviet med et navn fra vores lokalområde - **Marie Frøsig, Lem St.**

Servietten har påtrykt bynavnet Ølgod og bryllupsdatoen 4. april 1920.

Ved det efterfølgende "**graverarbejde**" har jeg konstateret, at bruden Marie Bjerrum (26/7 1899-1/9 1997) var fra Lindbjerg SV for Ølgod og brudgommen Henrik Frøsig (22/3 1895-11/3 1981) fra Ølgod, det står der i hvert fald på deres gravsten på Lem Kirkegård. En af parrets børn er Ulla Pedersen, der bor Mellemgade 26 i Ringkjøbing. Hendes datter Karen Marie Frøsig blev forlift i en sønderjyde med efternavnet Fabricius. Og så er vi nået til sagens kerne, for det er Karen Marie Frøsig Fabricius, "*servietbrudeparrets*" barnebarn, der har startet Papirmuseet.

Allerede i 1990 startede Karen Marie butik i **centrum af Gråsten** og havde på et tidspunkt fem forretninger i sønderjyske byer. Planerne om at samle forretningerne og ikke mindst produktionen i



en større enhed voksede, og i 2002 kunne Karen Marie indvie det imponerende Papirmuseet i det sydlige Gråsten, eller Alnor som det rettelig hedder.

På museet er et **sønderjysk kaffebord** naturligvis dækket op, dateret 1880-1940, men kagerne fremstår i papir. Også her omtales ”stopkager” og de tyve forskellige slags kaffebrød. Og så har Papirmuseet, ikke at forglemme, en lille cafe. Her kan vi nyde en kop kaffe med lidt sødt til, og det er ikke papirkager, - men modet svigter mig - uforståeligt. Vi er temmelig duperet over den uhyre store kreativitet museet, eller butikken, bør vi nok rettere sige, har lagt for døren. Det ender da også med, at Hanne, den ødeland, investerer i et par buketter af papir, papirklip og flere andre små kreative sager i papir – 227,50 kr. tak.

**Nydam Mose** på Sundeved er Danmarks mest berømte offermose. I jernalderen var området en hellig sø, hvor man i årene 200-600 har ofret krigsbytte i form af våben, skibe, redskaber og smykker. Man ved ikke, om takkeofferet er efter en krigssejr i området, eller det er danske krigere, der har sejret og er vendt tilbage for at ofre. Men det var fra en tid, hvor Danmark ikke var et samlet land, men opdelt i små kongeriger, der kæmpede indbyrdes med hver sin høvding. De uhyre kostbare romerske våben fortæller os, at datidens samfund investerede store summer i krigsmateriel, så hvad dette angår, har vi bestemt ikke været tilbageholdende.

Det var først i 1859, man fandt skattene og i 1863 sensationen, nemlig to velbevarede skibe fra år 300. Fundet betragtes som Nordens rigeste og bedst bevarede. Krigen 1864 satte midlertidigt en stopper for udgravningerne, derfor gik det ene skib tabt. Men det andet – Nydambåden (se 1863) kan ses på Gottorp Slot i Slesvig. Der graves stadig i Nydam Mose, og stadig gøres der betydelige fund.

Forbi Ballebro Færgetro, hvor færgen går til Hardeshøj på Als, fortsætter vi til **Varnæs Kirke**, men endnu engang – låst. Kirken er uden tårn, men med en charmerende træklokkestabel. Vi møder en turistinformation om en af Danmarks største navne i malerkunsten Christoffer Wilhelm Eckersberg (se 1783), der boede her i sin ungdom.

Frokosttiden nærmer sig, målet er **Sønder Hostrup Kro**, få km. S for Åbenrå. Hanne aner det ikke, for det skal være en overraskelse. Kroen er berømt for sine fine grøntsager, spændende oste og i det hele taget kreativ mad. Men desværre også kroen er lukket, som de siger, grundet en større forestående fest. Så vi må nøjes med at kikke på det imponerende udvalg i vine, de elegant indrettede lokaler og konstatere, at maden vist også er i den dyre ende. Så vi sparer faktisk en del, fordi stedet er lukket.

Vi fortsætter til Åbenrå, der blev købstad i 1335. Der er stor opstandelse i byen - **bjergmarathon**. På et torv er der samlet adskillige mennesker, skrigende højtalere forkynder de forskellige navne efterhånden som de arriverer torvet, hvor tilskuerne hujer og klapper energisk for deres favoritter. Efter at vi har overværet showet en stund, tager vi en vandretur på Danmarks længste gågade 1,2 km. Men det bliver i en sidegade, vi finder et lille sted lydende det maritime navn Cafe Nelson. Der er en frisk rose og levende lys på bordet, så det lover godt. Menukortet studeres, og vi beslutter, at to omeletter lige er, hvad vi har lyst til. Den nydelige serveringsdame kommer straks tilbage og beklager, de kan kun klare en omelet, for de har ikke æg nok til to omeletter, og kokken er netop på landet for at hente frisk forsyning af æg. Det virker lidt spøjs, men vi finder to andre retter på menukortet, navigatørens triumf og Nelsons dilemma, det kan kun være overraskende. Serveringsdamen smiler glad og tilfreds. Vi bliver også glad og tilfreds, for retterne ser godt ud og smager dejligt. Pris inklusive to fadøl 183 kr. meget rimeligt.

En lille gruppe unge mænd kommer ind på cafeen, det fornemmes, at de er **stamgæster**, for omgangstonen er ret så fri. En af de unge mænd kalder på servitricen og spørger hende indsmigrende, om det ikke er hende, der er helt utrolig fiks på fingrene. Det benægter hun ikke, med det resultat at den unge mand flyr hende et par bukser, som han siger, der trænger voldsomt til en sytråd med en kærlig hånd, - hun tager villigt imod.

Da vi ikke har noget, der skal syes, forlader vi det lille selskab. **Årets cykelferie** går ind på den sidste rute - hjem til vores originale rede. Turen blev lidt anderledes end de tidligere otte år, med fast bosted og dårligt cykelvejr en del af dagene. Men trods det blev det også til gode oplevelser i en meget smuk del af vort skønne land.

*Tak for selskab og på gensyn i Mørup, Muldbjerg eller Mexico*

*Frede Lauritsen*

## **Supplerende oplysninger til – grænselandet - i cykelhøjde**

### **Opbygget kronologisk:**

1146-1157 **Svend III Grathe** (1127-57) søn af Erik II Emune. Konge over Sjælland og Skåne. Han hed faktisk Svend III Eriksen og fik først tilnavnet Grathe efter sit fald på Grathe Hede 23. okt. 1157, hvor Valdemar slog Svend. Saxo fortæller, at Svend tiltvang sig at sove ved bondens kone, senere fulgte bonden efter Svend og dræbte ham med øksehug. Men Saxo var ikke altid lige troværdig, for han skrev, så det passede den, der betalte ham for det.

1158-1170 **Sønderborg Slot** formodentlig grundlagt af Valdemar I Den Store (1131-82) i nævnte år eller muligvis af hans svoger fyrst Prislav af Mecklenburg. Byggeriet startede som et fæstningstårn, der lå på en lille sandbanke i Als Sund. Det er Jyllands ældst bevarede kongeborg. Gennem århundreder er slottet adskillige gange blevet ud- og ombygget. I årene 1551-70 blev middelalderborgen ombygget til et renæssanceslot i tre stokværk. Sydfløjen blev indrettet til lagerrum for korn, malt, mel, saltet - og røget kød. Borgen havde dansesal, kanonskydeskår og skoldehuller manglede heller ikke.

Christian III's (1503-59) enkedronning Dorothea (1511-71) indrettede i årene 1568-70 et lutheransk fyrstekapel i nordfløjen. Det er Nordens ældste renæssancekirkerum. Her ses en af Christian III's berømte bibler fra 1550, den er nyrestaureret for fjerde gang, kan vi læse. En fornem altertavle er der og døbefont samt en gravportal af Hertug Hans og fru Elisabeth med deres otte sønner og seks døtre. I krypten står 46 kister med sønderjyske hertuger og deres fruer. Kapellet bruges i dag jævnlige til koncerter.

Under svenskekrigene 1657-60 var slottet besat af fremmede tropper og blev så medtaget, at Kong Frederik III overvejede at rive slottet ned. Det gik dog ikke så galt, og i årene 1718-26, i Frederik IV's tid, blev slottet af bygmester W.F. von Platen omskabt til et barokanlæg. På slottet boede amtmanden, de fine gemakker var forbeholdt majestæten, når han kom på visit i hertugdømmet. Det skete dog ikke så tit, så fra 1764 blev slottet bolig for hertug Frederik Christian I. Embedsmænd boede også på slottet, og store dele af slottet blev udlejet til byens købmænd og håndværkere. Under De Slesvigske Krige blev slottet brugt som lazaret, og da preusserne vandt krigen, indrettede de stedet til infanterikaserne, hvad den var frem til 1918. I årene 1964-73 blev slottet restaureret og ført tilbage til den barokstil, som den fik under Frederik IV i 1720-erne.

Det var i Blåtårn på Sønderborg Slot, Christian II fra 1532 sad 17 år bevogtet af 140 mand. Men han levede godt med laks fra Elben, vin fra Rhinen, øl fra Eckernförde, klæde fra Flandern og silke fra Paris. Han blev behandlet godt og levede i det hele taget komfortabelt, passede sin lille have, deltog i adelsjagt på Als og kunne stort set bevæge sig over hele byen. Et billede der ikke passer helt godt med Johs. V. Jensens "*Kongens fald*" og Carl Blocks berømte maleri fra 1871, der hænger på Fredensborg, hvor kongen hvileløs vandrer rundt om bordet, mens tommelfingeren ad åre har dannet en fure i bordpladen, medens tjeneren Mikkell forsøger at friste med et måltid mad. I 1549 blev Christian II flyttet til Kalundborg Slot, hvor han sad sine sidste 10 leveår og døde 25. jan. 1559.

Den danske stat købte slottet i 1921 af hertug Ernst Günther med henblik på et museum. Flere institutioner rykkede ind toldkammer, teknisk skole og Røde Kors. Det lokalhistoriske museum, der var oprettet i 1908, fik hele vestfløjen. Museet er i dag den eneste institution på Sønderborg Slot, der siden 1921 har haft hjemsted her. Museum fortæller den lokale historie gennem tusind år omkring Sønderborg, Als og Sundeved,

det gælder skole, søfart, landsbyliv, tekstiler, mønter, håndværk og kunsthåndværk. Derudover er der husgeråd, kniplinger, møbler, lertøj, legetøj, våben, uniformer, guldaldermalerier af historiske begivenheder i Danmark og malerier af sønderjyske malere. Af mere specielle ting har de en budstikke eller ringstok, som den også kaldes, med alle distriktets grundejeres navne. Mellem dem opbevares stokken på skift, og den der har stokken har samtidig ansvaret for klokkeringning ved begravelser og bistå den sørgende familie med hjælp. Budstikken har været i brug i Høruphav helt frem til 1950. Historien omkring Hertugdømmet Slesvig er med i samlingen, specielt om De Slesvigske Krige og flådens nyeste panserbåd Rolf Krakes mislykkede indsats på Als Sund i denne krig. Heller ikke Danmarks Besættelse 1940-45 er glemt.

Af nye ting har museet Helsingør Tapetet. En 31 meter lang og ½ meter bred billedfrise syet af 37 flygtningekvinder fra tolv nationer. De 1 mio. sting har over 32 måneder taget 50.000 arbejdstimer. Frisen var færdig i 2003 og viser træk fra forskellige tidsaldre og kulturer.

1200-tallet **Ølstrup Kirke** opført i romansk stil. Døbefonten er fra samme tidsepoke. På kirkegårdens vestlige del findes en jættestue, hvorpå der er anlagt nye grave, så her er der virkelig tale om genbrug, vistnok lidt imod gravfredens normale regler, men i den kirkelige verden er det som bekendt lettere at få tilgivelse end tilladelse. For øvrigt har jættestuerne fået sit navn, fordi man troede, at de var bygget af jætter. I kirken findes en degnestol fra 1600-tallet, og på kirkeklokken er årstallet 1609 indstøbt, dengang var kirkeklokken placeret i en klokkestabel af træ vest for kirkeskibet. I 1913 overgik kirken til selveje. Først 8. okt. 1952 blev grundstenen til tårnet lagt. Første sten blev muret af provst Gadegaard, anden sten af Niels Søndergaard og tredje sten af pastor Skovsborg. Tegninger til tårnet er udført af arkitekt Dreiby, København. Ølstrup Kirke havde frem til 1814 pastorat sammen med Hover, og fra 1814 til 1989 sammen med Sdr. Lem. Siden 1989 har Ølstrup dannet pastorat sammen med Velling. Størst berømmelse omkring Ølstrup Kirke er imidlertid kirkens alterbillede, der er malet af Emil Nolde (1867-1956) i 1904. Historien begyndte 12. juni 1900, hvor provst Vilstrup fra Borris ved det årlige kirkesyn påtalte, at man burde tænke på et nyt alterbillede. Ved de følgende to års kirkesyn var intet sket, men i 1902 blev der i protokollen tilføjet: *“Provsten lovede at opsøge en maler, der kan udføre et alterbillede.”*

Provstens niece, skuespillerinde Adamine Frederikke Vilstrup (20/9 1879 i Resen-7/11 1946) kaldet Ada datter af Christian Johan Lodberg Vilstrup, var netop i 1902 blevet gift i København med en ung lovende kunstmaler ved navn Emil, der netop havde skiftet sit efternavn Hansen ud med Nolde, navnet på den landsby hvor han var født. Det nygifte par besøgte farbror Vilstrup i Borris, der fik en aftale med Emil Nolde om at male et alterbillede til Ølstrup Kirke. Under arbejdet i 1904 boede Emil Nolde på den tidligere præstegård Lervanggaard i Ølstrup. Ada Vilstrups bror Aage sad model til maleriet. Alterbilledet *“Jesus og de to disciple i Emmaus”* blev færdig og opsat i 1904, samtidig restaurerede Emil Nolde også kirkens altertavle.

Regningen lød således:

Til kunstmaleren	340,57 kr.
Kost til maleren	12,50 kr.
Transport af alterbilledet fra Lem Station til Ølstrup Kirke	2,50 kr.
Kjørsel med maleren til Ringkjøbing	5,00 kr.
Nyerhvervelsen kom altså til at koste menigheden	
den formidable sum af	360,57 kr.

Pengene brugte Emil Nolde til en rejse omkring Middelhavet.

I årene 1919 til 1939 var menighedsrådets mening om Noldes billede ikke særlig positivt. Altertavlen blev taget ned og erstattet af en kopi af Carl Blochs "*Jesus i Getsemane Have*" udført af C. Thornild, Ringkjøbing. Noldes altertavle fik herefter en mere diskret placering ved opgangen til prædikestolen. Ejendommeligt var det, at det netop blev i 1939 Noldes billede igen kom frem som altertavle, netop det år hvor nazismen var på sit højeste. Alterbilledet er vurderet til 2-3 mio. kr.

Under sit ophold i Ølstrup malede Emil Nolde yderligere to billeder "*Ved punchebollen*" og "*I smedjen*," de hænger begge på Gottorp Slot i Slesvig.

1219 **Dannebrog** kom ifølge sagnet: "*Som sendt fra Himlen*" 15. juni 1219 under Valdemar II Sejrs korstog i slaget mod esterne om Estland ved Lyndanise. Det der senere kom til at hedde Reval, og i dag hedder Tallinn, som betyder danskebyen.

Med sig havde Valdemar II Sejr den lærde og lovkyndige ærkebiskop Anders Sunesen (1160-1228). Igen ifølge sagnet var det i hans arme flaget havnede.

Flaget opdannede de hårdt trængte danske korsfarere, så det truende nederlag ændredes til sejr. Ifølge B.S. Ingemann var det dog soldaten Karl af Riise, der "*fangede*" flaget. Så ham skylder vi respekt. Karl af Riise var fra Stevns, og det er efter ham, byen Karise har fået sit navn. Det ældst kendte navn for flaget er Denenbrock. Før Dannebrog havde vi Ravnefanen, en rød dug med Odins ravne broderet i sort. Den var kendt og frygtet som vikingernes samlingsmærke - kaldtes også for Dannebrog, denne skrivemåde er i tidens løb ændret til Dannebrog, der kan oversættes til - danernes klæde.

Det var kristendommens indførelse i Danmark, der fortrængte Odins ravne til fordel for det kristne symbol - det hvide kors på rød bund.

Selve Estlandsflaget fra 1219 erobrede af ditmarskerne i 1500, vi tilbageerobrede flaget i 1559, hvor det blev opbevaret i Slesvig Domkirke, men gik til grunde i Lübeck i 1660. Og det alt sammen uanset der var tale om et sagn.

Dannebrog var af Dronning Margrete gjort til kongeligt segl i 1300-tallet og forbeholdt kongen og staten. Christian IV gjorde i 1600-tallet Dannebrog til det nationale mærke for skibe, og han anbragte det i regimentsfanernes hjørne.

Juristen Anders Sandøe Ørsted foreslog i 1830 Kong Frederik VI, at det også skulle være folkets flag, hvad kongen dog afslog. Senere blev Ørsted justitsminister, og så gennemførte han selv ordningen. I 1842 blev Dannebrog hærens officielle flag, og siden 1854 har vi alle elsket dette flag. Det er verdens ældste ibrugværende nationalflag, hvad for øvrigt også baskerne i Spanien mener om deres. Vi danskere er enige om, at vort flag også er verdens smukkeste, hvad det for øvrigt også blev valgt til i FN sidst i 1940-erne. Samtidig er Danmark så absolut verdens mest flagende folk.

#### **Regler omkring flagning i Danmark:**

Hatten skal af, når flaget hejses og stryges

Flaget hejses ved solopgang, dog tidligst kl. 8, og stryges ved solnedgang dog senest kl. 20

Flaget bør aldrig røre jorden

Flages der på halv stang, skal flaget først hejses helt op, hvor det markeres et øjeblik, og dernæst sænkes, så undersiden af flaget er midt på stangen.

Ved strygning skal flaget igen hejses til tops, før det stryges

Såvel opsætning som nedtagning af et flag skal foregå i et roligt tempo

I Danmark er det tilladt at flage med de nordiske, EU og FN flag

Andre nationers flag må kun bruges efter forud indhentet tilladelse hos politiet, og kun når der samtidig flages med Dannebrog, der skal være af mindst samme størrelse og på en iøjnefaldende plads

Flages der med flere nationers flag på række, skal det danske flag hejses længst til venstre for tilskuerne, - eller på den midterste stang.

Flagets højde bør altid være 1/5 af stangens højde

Vimplens længde bør være det halve af stangens højde

**Danmarks officielle flagdage:**

01. jan. Nytår

02. feb. Slaget ved Mysunde 1864

10. feb. Afstemningen i Sønderjylland 1920

11. feb. Stormen på København 1659

02. april Slaget på Reden 1801

09. april Danmarks besættelse 1940 ½ stang til kl. 12.02 derefter på hel

18. april Slaget ved Dybbøl 1864

05. maj Danmarks befrielse 1945

09. maj Slaget ved Helgoland 1864

05. juni Grundlovsdag

15. juni Valdemarsdag

06. juli Slaget ved Fredericia 1849

25. juli Slaget ved Isted 1850

04. okt. Stormen på Frederiksstad 1850

25. dec. Juledag

Samt på alle kongefamiliens fødselsdage

Langfredag flages på ½ stang

Påskedag

St. Bededag

Kristi himmelfartsdag

Pinsedag

1387-1397 **Margrete** (1353-1412) født på Søborg Slot S for Gilleleje som datter af Helvig og Valdemar IV Atterdag. Margrete blev opdraget af Merete Ulfsdatter, hvis mor var Birgittinerordenens stifter den hellige Birgitta af Vadstena. Allerede som 6-årig blev Margrete trolovet og som 10-årig 9. april 1363 gift med den 16 år ældre Kong Haakon VI (1340-80) søn af den svenske konge Magnus Eriksson Smeks (1316-74). Haakon var konge af Norge fra 1355. Efter faderen Valdemar IV Atterdags død i 1375 kom det frem, at han havde aftalt, at Danmark skulle tilfalde Mecklenburg, fordi hans ældste datter Ingeborg blev gift ind i Mecklenburg familien. Men lillesøster Margrete og hendes norske mand Kong Håkon ville det anderledes – tak for det. Efter Haakons død 1380 udråbtes deres søn Oluf (1370-87) til barnekonge både i Danmark og Norge. Allerede da overtog Margrete som formynder styret. Men ved Olufs tidlige død som kun 17-årig meldte Mecklenburg deres arvekrav, men Margrete snød dem og lod sig ugedagen efter sønnens død kære på stormandsmøder i både Danmark og Norge som: "*Fuldmægtig frue og husbonde og hele rigets mægtige formynder på alle måder.*" Men hun blev aldrig udråbt til Danmarks Dronning og kan derfor ikke med rette kaldes Margrete den I. Onde tunger vil vide, at hun selv ombragte sin søn for at få magten, men det foreligger der ingen beviser for. Kong Haakon tog sit eget liv, han kunne ikke bære tanken om sin slægts synder primært faderen Magnus Eriksson Smeks (1316-74) bifile tilbøjeligheder.

Margrete var hård, snu og handlekraftig, hun havde *"en jernnæve i fløjlshandsker,"* er der blevet sagt om hende. Det var også hende, der gjorde Dannebrog til kgl. segl. Hun sluttede i 1386 forlig med Holsten. Besejrede 24. feb. 1389 svenskerne, dog hjulpet af den svenske adel. Den danske kongedatter havde nu magten i alle tre nordiske lande. Efter Olufs pludselige død i 1387 adopterede hun i 1388 sin 6-årige søsterdattersøn Erik, der senere fik tilnavnet - af Pommern, Margrete gav ham det samme råd, som hun selv havde fået af faderen: *"Nar dem, lyv for dem, hykl for dem, men husk altid hvad du selv vil, og hvor du vil hen."*

Såvel som faderen gav Margrete mange gaver til klostre og bispesæder, det var dog næppe af lutter fromhed, for dengang var kirken rigets pengeudlåner og panthaver, som en regent måtte stå sig godt med. Desuden troede man dengang helt bogstaveligt på *"Skærsilden,"* og paven var jo til at handle med. Margrete gik ind for så få dokumenter som muligt, og ikke på pergament, *"det er lettere at rette på papir."* Selv Kalmardokumentet er skrevet på det *"billigere"* papir.

Margrete blev af svenskerne hånligt kaldt *"Kong Bukseløs."* De sendte hende også en kæmpe hvæssesten, som hun kunne hvæsse sine synåle på.

Margrete døde 28. okt. 1412 af pest på sit kongeskib udfør Lille Okseø i Flensborg Fjord. Liget førtes til Sorø, men Roskilde Bisp Peder Jensen Lodehat, der var Margretes kansler og nære rådgiver, røvede liget i nattens mulm og mørke og flyttede det til Roskilde Domkirke, hvor hun stadig ligger begravet. I Roskilde Domkirkes Museum findes en kopi af hendes kjole, originalen findes i Uppsala, som så meget andet dansk gods der blev svensk krigsbytte, men svenskerne er ikke til sinds at give tingene tilbage. Heller ikke i døden lod svenskerne hende i fred: *"Højhed står for fald."* Efter Margrete gik det ned af bakke for Danmark.

1397-1439 **Erik VII af Pommern** (1382-1459) søn af Vartislav VII af Pommern og Maria datterdatter af Valdemar IV Atterdag. Erik blev adopteret af grandtanten Margrete i 1387. Hyldet på Øreting i Norge som konge fra 1389-1442. Konge i Danmark 1397-1439 og i Sverige 1391-1439. I 1401 blev han erklæret myndig, men Margrete beholdt magten til sin død i 1412. Erik VII af Pommern var ret uforstandig, han blev gift i 1406 med den engelske prinsesse Filippa datter af Henry VI, hun var klog og glattede altid ud efter kongen. Erik VII fremmede næringslivet for købstæderne, grundlagde Landskrona i 1413, byggede Malmøhus og Krogen i 1420 for at sikre inddrivelse af Øresundstold, som var kongens private indtægt. Krogen var Kronborgs forgænger. Men kostbare krige førte dog til uro i alle tre lande, og kongen fik beskåret sin myndighed. Han flyttede til sit gods Visborg på Gotland, hvor han forberedte et comeback. Men hans tilhængere faldt fra, og kongen blev afsat. Herefter ernærede han sig som sørøver fra Visborg, men i 1449 angreb svenskerne ham, borgen blev overgivet til Christian I, og Erik vendte hjem til Pommern. Herfra har vi udtrykket *"ad Pommern til."*

1588-1648 **Christian IV** født på Frederiksborg Slot i Hillerød 12. april 1577 som søn af Frederik II. Han blev døbt i Vor Frue Kirke 2. juni 1577, til begivenheden anskaffede man en døbefont i sølv. Til dåbsfesten, der sluttede med dans og fyrværkeri, blev der indkøbt 12 smukke spædekalve, 200 pattegrise, 16.000 flyndere, 300 røgede svinerygge og 100 svinehoveder.

Christian tegnede i skolen krigsskibe i sine stilehæfter. Under hans kroningsfest 29. aug. 1596, der var et orgie uden lige, blev der brugt 35.000 glas, der alle menes at være smadret efter brug, idet man aldrig har fundet et eneste helt glas. Det samme skete med samtlige vinduer i bygningen. Christian IV blev i 1597 som 20-årig gift med Anna Cathrine af Brandenburg. Efter hendes død 1612 blev han i 1615 gift med Kirstine

Munk (1598-19/4 1658), med hvem han fik 12 børn bl.a. hans yndlingsdatter Leonora Christina. Samlivet med Kirstine Munk blev afbrudt i 1630 grundet hendes utroskab med en tysk greve, noget kongen aldrig overvandt, og det selv om hun betegnes som vulgær, grisk, ondskabsfuld og ubehersket. Han fandt dog hurtigt trøst ved Kirstine Munks kammerpige Vibeke Kruse. Andre kvinder har han heller ikke foragtet, det menes, at det fysiske resultat blev 26 børn med fem mødre, visse kilder hævder dog, at det kun var 23. Alle uægteskabelige børn af Christian IV fik efternavnet Gyldenløve. Det samme gælder for de børn Frederik III og Christian V fik udenfor ægteskab. Gyldenløvernes efterslægt fik navnet Danneskiöld. Trods sine mange udskjelser var Christian IV en særdeles from og gudfrygtig mand. Hans yndlingsslot var Frederiksborg Slot, som han gav kælenavnet "*Frede*," her indrettede han et bedekammer, hvor han fik formaninger af sin hofpræst Ole Vind.

Kiv og strid mellem hans børn gav evig uro ikke blot for kongen, men for hele landet. Christian IV var Danmarks sidste valgte konge også af Norge, herefter indtrådte arvefølgen. Han var arkitektkyndig og tegnede selv mange af de bygninger, vi i dag elsker så højt Børsen, Rundetårn, Rosenborg, Nyboder, Tøjhuset, Kongens Bryghus, Holmens Kirke, Regensen, Nytorv og Gammeltorv med guldæbler i springvandet. Tilmed fuldførte han Frederiksborg Slot og Kronborg. En væsentlig del af de enorme byggeudgifter finansieredes af Øresundstolden.

Christian IV havde øre for musik, skrev egenhændigt tusinder af breve, en arbejdsbi der blandede sig i alt og påtalte personligt gadeuorden. En festlig person der gik på jagt om morgenen og drak om aftenen. Han var også en krigskar, der førte mange krige. Ud for Femern ved Kolberger Heide 1. juli 1644 på Trefoldighed fik han granatsplinter i sit højre øje, som han mistede samt nogle tænder. Granatsplinterne, der blev opereret ud af øjet, fik Christian IV indfattet som øreringe og forærede dem til Vibeke Kruse. Til krigene hjemtog han lejesvende fra Kroatien, herfra har vi navnet "*krabater*." Det var også Christian IV, der gjorde Dannebrog til det nationale mærke for skibe, og han anbragte det i regimentfanernes hjørne.

Krigene samt den voldsomme byggeaktivitet forarmede landet. Christian IV regerede Danmark i 60 år og er til nu den danske regent, der har regeret længst. Hans valgprog var: "*Regna firmat pietas*" det er latin og betyder "*Gudsfrygt styrker rigerne*."

I folkemunde oversattes RFP dog til: "*Riget fattes penge*."

Med Christian IV kom renæssancen til Danmark. Han døde 28. feb. 1648 på Rosenborg Slot, og efterlod sig 3000 breve.

- 1639 **Guldhorn** findes ved Gallehus 20. juli af kniplersken Kristine Svendsdatter. Hun snublede over noget, hun troede var en trærod, men det var altså et guldhorn 71 cm lang og vejede 3 kg. Guldhornet er fra begyndelsen af germansk jernalder dvs. 400-800 e.v.t.
- 1694-1764 **Hans Adolph Brorson** er født 20. juni 1694 i Randerup i Sønderjylland NV for Tønder. Forældrene var sognepræsteparret Catharina Margrethe født Clausen (1665-1732) og Broder Brorson (1662-1704). Da Hans Adolph var 10 år, døde hans far, der var stærk forgældet. Hans Adolph huskede sit fattige barndomshjem i den sønderjyske præstegård på vestkysten som præget af salmevers, der frigjorde hans døende far for alle bekymringer om børnenes fremtid. Moderen var, som man sagde "*himmelsindet*" med stor indflydelse på sine børn. Det var et hjem, hvor pietismen var lov, den strenge kristendom - hvor det var forbudt at more sig.
- "*For sine fattige faderløses skyld begav hun sig i andet ægteskab*," det var året efter sin mands død, at moderen i 1705 giftede sig med sin mands efterfølger i embedet sognepræst Oluf Holbech. Det var helt normalt dengang, at den nye præst for at få



embedet skulle gifte sig med forgængerens enke, så hun og børnene kunne blive forsørget. Pastor Holbech påtog sig opgaven at forberede de tre brødre Nicolai, Broder og Hans Adolph til latinskolen i Ribe.

Nicolai Brorson er født 23. juli 1690. Han blev præst i Bedsted ved Løgumkloster, herefter fra 1735 slotspræst ved Frederiksborg Slotskirke og fra 1738 sognepræst ved Skt. Nikolaj Kirke i København. Et tilbud om at blive biskop afslog han. Han døde i København 30. marts 1757 og ligger begravet her.

Broder Brorson er født 12. sept. 1692. Han blev rektor i Lemvig fra 1719 og biskop i Aalborg fra 1737, her døde han 29. aug. 1778, hvor han også ligger begravet.

Hans Adolph Brorson er født 20. juni 1694. Han blev dimitteret fra Københavns Universitet i 1712. Her studerede han foruden teologi også historie, filosofi og filologi som er sprogvidenskab som et middel til forståelse af kultur. Men eksamen trak det ud med. I 1715 fik han plads på Borchs Kollegium, men her overanstrengte han sig, og lå syg næsten et år. Særlig religiøs har Hans Adolph Brorson næppe været på dette tidspunkt, for han indvilgede i at give sin fætter 23 rigsdaler, så han kunne "fikse" Brorsons optagelse på kollegiet. Bedrageriet blev opdaget og fætteren bortvist. Senere forlod Brorson også kollegiet uden at have fuldført sine studier. Han rejste tilbage til Sønderjylland til sin ældste bror Nicolai, der var blevet præst i Bedsted. Her mødte han igen den strenge kristendom - pietismen, som broderen var en ivrig forkæmper for. Derefter tog Hans Adolph Brorson hjem til Randerup, hvor han hjalp stedfaderen med præstegerningen. I 1717 blev han huslærer hos sin morbror, amtsforvalter Clausen i Løgumkloster, hvor han var i fire år. Opholdet resulterede i, at han 26. nov. 1722 blev gift med sin kusine amtsforvalter Clausens datter Cathrine Steenbek Clausen (1706-41). Da stedfaderen pastor Oluf Holbech døde i aug. 1721, blev Hans Adolph Brorson tilbudt embedet. Meget betænkningstid har han næppe haft, og meget må han have strammet sig op, for allerede okt. 1721 tog han sin manglende embedseksamen, hvorefter han modtog embedet, som han havde, til han i 1729 fik et nyt embede i Tønder som "*dansk og tredje præst.*" Her var han til 1737. Det var en periode, hvor Brorson var meget aktiv, han oversatte mange salmer fra tysk til dansk, og digtede mange af sine første julesalmer, bl.a. "*Den yndigste Rose er fundet*" og "*I denne søde Juletid,*" som han i 1732 udgav sammen med de oversatte salmer i et lille salmehæfte: "*Nogle Jule Psalmer I hast sammenskrevne,*" som der står på omslaget.

Langsomt havde Brorsons omgivelser overbevist ham om, at pietismen var "*den sande vej.*" Han var en mild mand med varme følelser, men i troen var han nidkær, viljefast og myndig. Han tilhørte rokokoen og mente, at livet her på Jorden er en prøvelse før det egentlige himmelske liv.

Hans Adolph Brorson deltog aktivt i samfundsdebatten fx omkring de lokale skoler. I 1737 blev han stiftsprovst i Ribe og i 1741 biskop, her havde han bopæl i Tårnborg. Han skrev stadig rigtig mange salmer og spillede lut til. Hans samtid anså ham som jævnbyrdig med Kingo. Hvad produktivitet angår, er han Danmarks næststørste salmedigter kun overgået af N.F.S. Grundtvig. Ikke mindre end 130 salmer inklusive de oversatte findes der af Brorson i salmebogen. Her brillerer Grundtvig med uimodståelige 281 salmer. Hans Adolph Brorson var en dygtig rimsmed med farverige billeder af det åndelige liv. Hvor han undertiden priser Gud næsten til det erotiske, her et eksempel: "*Dig favne kan og kysse. Jeg af din søde rosenmund.*" Blandt hans mest kendte salmer er: "*Her vil ties,*" "*Op al den Ting, som Gud har gjort,*" "*Den store hvide Flok, vi se,*" og nok allermest kendt er hans elskede julesalmer.

Sorgen fulgte Brorson gennem livet, i 1741 mistede han sin kone Cathrine i barselseng. Året efter Cathrines død giftede han sig igen, det var den 29. juni 1742 i Agerskov med Johanne Christine Riese (1710-95). Men sorg og død var stadig følgesvend, et af børnene var sindssvag og i alt mistede Brorson og hans to koner ti børn som små, så man kan vel driste sig til at sige, at det erotiske ikke kun gik ud over Vor Herre. Undertiden plagedes han af tungsind, blev også beskyldt for hypokondri. I 1746 blev han alvorlig og langvarig syg, angrebet af åndelige anfægtelser. Grunden skal findes i uoverensstemmelser, han havde mellem pastor Niels Tøxen og biskop Hersleb om tidens religiøse bevægelser, dertil kom forhold omkring herrnhuterne, der trods pietistisk islæt i Brødremenigheden dog havde et noget andet syn på forkyndelsen. Hans Adolph Brorson døde 3. juni 1764 i Ribe, hvor han ligger begravet i domkirken. Efter hans død udgav sønnen Broder Brorson i 1765 en salmesamling på 70 religiøse digte under titlen "*Svane Sang.*"

Der findes rundt omkring mange minder om Hans Adolph Brorson litografier, stik og malerier. I Tønder står en buste af ham samt en mindetavle. En mindetavle er der også i fødebyen Randerup samt i Løgumkloster. En statue af Brorson, skabt af August V. Saabye (1823-1916), blev opstillet i 1906 ved Frederikskirken i København, eller Marmorkirken som vi ynder at kalde den. En afstøbning af denne statue blev opsat ved Ribe Domkirke i 1911.

1709

**Graasten Slot** et prægtigt barokslot bygget af kongelig statholder, storkansler Frederik greve Ahlefeldt. Oprindeligt bygget som et jagtslot i barok stil beliggende tæt op mod de kuperede Gråstenskovene med en mangfoldighed af forskellige træer og buske. Tidligere stod der på stedet et mindre jagtslot fra 1500-tallet, men det brændte i 1603. Af Frederik greve Ahlefeldts jagtslot er kun slotskapellet og endepavillonerne bevaret efter en brand i 1757. Slotskapellet blev indviet allerede i 1699, og er derfor slottets ældste del. Det bruges stadig som sognekirke af såvel den danske som den tyske menighed. Og derudover til en del kulturelle arrangementer. Kirkerummet er udsmykket med en pompøs altertavle og ca. 80 malerier. Den øvrige del af slottet er genopbygget i 1759 af J.G. Rosenberg. Hele slottet dækker et areal på 5.000 m<sup>2</sup>.

Under det tyske herredømme 1864-1920 blev slottet stærkt misligholdt. I 1921 overtog den danske stat slottet med 12 hektar jord. Herefter blev slottet brugt til retslokale og bolig for dommer og politimester. Efter en omfattende renovering gav staten 24. maj 1935 Graasten Slot som bryllupsgave til kronprinseparret Ingrid og Frederik. Parret har gennem årene brugt slottet som sit sommerresidens i en periode af tre uger. I den tid står Den Kongelige Livgarde vagt ved slottet. Naturligvis, fristes man til at sige, har H.C. Andersen også besøgt Graasten Slot. Det hævdes, at han her skrev: "*Den lille Pige med Svovlstikkerne.*" Af hende blev der i 1992 rejst en statue i Slotsgade. I den omkringliggende park har Dronning Ingrid med sin store kærlighed, interesse og viden omkring blomster eksperimenteret med forskellige blomster og planter. Specielt roser var hendes lidenskab, ikke mindst dem har sat sit præg på parken, der med sine 40.000 blomster er stærkt inspireret af engelske landskabshaver og regnes for en af de smukkeste haver i Nordeuropa. Til slottet hører et gartneri, der forsyner kongefamilien med blomster og frugt. I haven er der en krebsdam, hvorfra slottets beboere får krebs. Derudover er der to søer med åkander. Æblesorten gråstener, eller gravenstener som den også kaldes, har sit navn herfra, idet sorten blev bragt hertil fra Schweiz først i 1700-tallet, men stammer oprindeligt fra Savoyen i Italien. Æblerne er så berømte, at de i 1997 blev gengivet på frimærker i Canada. Det gamle originale æbletræ står stadig

i parken. Når de kongelige ikke bor på slottet, er der offentlig adgang til slotskirken og parken, der årligt besøges af ca. 75.000 gæster.

- 1728 **Københavns brand** 2/5 af byen udslettes ved en brand, der startede 20. okt. i et lille stråttækt hus i Skt. Klements-gade. Gaden eksisterer ikke mere, men lå tæt ved Rådhuspladsen. Grundet en kraftig blæst bredte ilden sig, og i løbet af få timer var København et flammehav fra Gothersgade til Vesterport og fra Nørreport til Gammel Strand. Tre døgn gik der, inden man fik bugt med ilden. Omkring 2000 huse blev flammernes bytte, heraf fem kirker bl.a. Vor Frue Kirke, Rådhuset, Regensen, Universitetet med bibliotek og de uerstattelige håndskrifter. Omkring 15.000 mennesker blev husvilde, blandt dem var også Ludvig Holberg. Det undrede ham meget, at alle gaderne med bordellerne gik fri, hvorimod velhavergaderne brændte.
- 1734 **Guldhorn** nummer to findes 21. april i Gallehus af husmand Erik (Jerck) Lassen. Guldhornet manglede et stykke, men har oprindelig været det største. Begge guldhorn har påloddede dekorationer af menneske-, dyre- og fabelfigurer. Tydningen har man ikke kunnet blive enige om. På det lille horn er der ydermere runeskrift: "*Jeg, Lægæst af Holt, gjorde hornet.*" Begge horn kom på Kunstammeret.
- 1783-1853 **Christoffer Wilhelm Eckersberg** dansk kunstmaler født 2. jan. 1783 i Blåkrog i Slesvig. Stod i malerlære i Åbenrå og Flensborg. Med økonomisk hjælp fra rige borgere blev han i 1803 antaget på Kunstakademiet i København med Nicolai Abildgaard (1743-1809) som lærer. Eckersberg fik i 1805 både den lille sølvmedalje og den lille guldmedalje og i 1809 den store guldmedalje, der skaffede ham et treårigt rejsestipendium til Paris og Rom, hvor han bl.a. mødte Bertel Thorvaldsen. Her malede han mange af sine kendteste værker fx portrættet af Thorvaldsen, der hænger på Kunstakademiet. Billedet pryder et frimærke, der blev udgivet i 1938 i anledning af 100-året for hjemførelsen af Thorvaldsens værker. Eckersberg blev medlem af Kunstakademiet i 1816, professor i 1818 og Akademiets direktør 1827-29. Han er mest kendt som marine- og portrætmaler, hvor han for kongehuset udførte flere arbejder, det gælder også historiske motiver. Eckersberg havde store menneskelige værdier og pædagogiske evner. Han beskrives som ubestikkelig og blev kaldt for dansk malerkunst fader. Et af hans billeder: "*Spadserende ved Aqueduc de la Vanne*" blev solgt på Kunsthallens Auktion i København 22. april 1998 for 4,1 mio. kr. til en schweizisk køber, det firedobbelte af vurderingen. I 2004 blev et maleri af købmandsskibe solgt for 5,2 mio. kr. Christoffer Wilhelm Eckersberg døde 22. juli 1853 af kolera og ligger begravet på Assistens Kirkegaard i København.
- 1802 **Guldhornene** fra Gallehus blev stjålet fra Kunstammeret i København 4. maj af guldsmed Niels Heidenrich, hvad han indrømmede 30. april 1803. Tolv år tidligere var han også på gale veje. Inden han blev pågrebet, havde han desværre omsmeltet de uvurderlige horn til 5 pund guld. Tyveriet inspirerede Adam Oehlenschläger til hans udødelige digt "*Guldhornene*" fra 1803.
- 1857-1912 **Herman Joachim Bang** dansk forfatter født 20. april 1857 i Asserballe på Als af forældrene Thora Elisabeth Salomine Blach (1828-71) og sognepræst Frederik Ludvig Bang (1816-75). Senere flyttede familien et par km. mod N til Notmark. Parret fik seks børn, hvoraf Herman var nummer tre. Fra 1864-68 boede Herman Bang i Købmandsgården i Horsens, hvor hans far var sognepræst. Herefter fik faderen i 1871 embede i Tersløse. Faderen led af en sindssygdom, derfor var Herman stærkt knyttet til sin kærlige og smukke mor, som han elskede. Efter forældrenes død boede Herman hos farfaderen gehejmeråd Ole Bang, der også skrev digte. Herfra sendtes han på Sorø Akademi, hvorfra han blev student i 1875.

Han påbegyndte jurastudierne, men opgav grundet sine skriverier og skuespil, hvad der slutte tiden og havde hans virkelige interesse. På teatret kom han til prøve, men bestod den ikke til sin store skuffelse.

Dernæst slog han sig på journalistikken. Han blev færdiguddannet journalist i 1878 var dygtig og produktiv. Startede sin journalistiske karriere på *"Jyllands Posten"* med *"Småbreve fra Hovedstaden."* Har også været journalist på *"Dagbladet," "Morgen-Telegraf"* og *"Nationaltidende."*

Stadig drømte han om at blive skuespiller og debuterede 23. feb. 1884 i *"En forlovelse"* på Folketeatret. Forsøgte sig også i Bergen, men uden succes. Havde derimod succes med sin særprægede oplæsning af egne værker og som en begavet instruktør i Paris. Som forfatter debuterede Herman Bang i 1880 med: *"Håbløse slægter."* Bogen var meget personlig, men blev kendt usædelig og beslaglagt. Så han måtte gennem en ydmygende retssag i byretten og her indkassere en bøde på 100 kr.

Herman Bang fandt inspiration i den franske forfatter Emile Zola (1840-1902), og var ven med Sophus Claussen. Han skrev bedst om jævne folk i den hjemlige hverdag, behandlede ofte modsætninger som drøm – virkelighed. Det er driften og økonomien, der styrer verden. Men det er i de lidende kvinders kærlighedsdrøm, de højeste menneskelige værdier findes.

Fra novellesamlingen: *"Stille eksistenser"* fra 1886 huskes bedst: *"Ved vejen."* Den blev hans største succes. Hans mest kendte roman er: *"Tine."* En stærk historie om den frygtelige tid under de Slesvigske Krige skrevet i 1889. *"En dejlig dag og Irene Holm"* fra samlingen: *"Under åget"* fra 1890. Romanen: *"Ludvigsbakke"* fra 1896 blev tv-filmet i 1978. I 1898 udkom hans erindringsroman: *"Det grå Hus"* og i 1901: *"Det hvide Hus."* Knap så værdifulde romaner er: *"Mikaël"* fra 1904 og *"De uden fædreland"* fra 1906. Begge romaner omhandler kunstnere, der ikke finder forståelse i sine omgivelser.

Herman Bang blev dog aldrig anerkendt af sin samtid eller af tidens førende kritikere Georg Brandes, muligvis fordi han var homoseksuel, hvad der dengang var strafbart. Meget af sit liv levede Herman Bang i udlandet. Han formøblede hurtigt sin arv og levede resten af livet med økonomiske problemer. Fra 1884-87 nærmest som flygtning i europæiske byer, hvor han boede på fine hoteller med sin kæreste Max Eisfeld. Økonomien strammede, han pantsatte sine ejendele, parret flyttede fra hotel til hotel. Pengene slap op, og parret stak af fra en slipstrøm af regninger med politiet i hælene. Efter hjemkomsten boede han i Nakskov.

Herman Bang havde et aparte udseende, et pessimistisk livssyn og specielle manerer. Med sit objektive syn hørte han til impressionisterne. Han fik aldrig virkelig fast arbejde. Efterhånden blev hans liv styret af opium, morfin, sovemidler og cognac. Dette sammen med den konstante pengemangel resulterede i, at han var bange, nervespændt og syg. På et kurophold i Norge forsøgte han selvmord med en overdosis morfin. Efter en rekreation på Bangsbo ved Frederikshavn blev han indlagt på hospital for sindslidende. Herman Bang døde 29. jan. 1912 i Ogden, Utah under en oplæsningsturne i USA. Hans grav findes på Vestre Kirkegård i København.

1863

**Nydambåden** et enestående offerfund i Nydam Mose på Sundeved V for Als Sund. Båden er 23,7x3,75 m, vejer 3,3 ton og kan laste 5 ton. Der er plads til 45 mand, hvoraf de 30 skal være roere. Den er bygget omkring år 320 og er altså 500 år ældre end vikingeskibene i Roskilde. Nydambåden er udstillet i en separat bygning på Gottorp Slot ved Slesvig.

- 1863-1906 **Christian IX** (1818-29/1-1906). Født 8. april 1818 på Gottorp Slot som søn af hertug Wilhelm af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg og prinsesse Louise af Hessen-Kassel. Den Glücksborgske (Lykborgske) linie starter her helt præcist 16. nov. 1863. Christian IX blev gift 26. maj 1842 med Christian VIII's søsterdatter Prinsesse Louise af Hessen. Hun var velbegavet og havde stor indflydelse på kongens beslutninger. De fik seks børn Frederik, Alexandra, Vilhelm, Dagmar, Thyra og Valdemar. På grund af at fire af Christian IX's børn kom til at sidde på europæiske troner, blev han kaldt for "*Europas svigerfar.*" Hans ældste søn som Frederik VIII af Danmark, Alexandra gift 10. marts 1863 i St. George Chapel i Windsor med Kong Edward VII som dronning af England, Dagmar gift i 1866 med storfyrste Alexander og blev kejserinde af Rusland og Vilhelm som Kong Georgios I af Grækenland, der blev myrdet af en sindsforvirret mand 18. marts 1913 under Første Balkankrig i Saloniki, dog nåede han at regere i 50 år. Grundet sin konservatisme stod Christian IX befolkningen fjern, men nåede dog at blive populær. Han støttede Estrup og kom til magten i en spændt udenrigspolitisk situation, hvor han skulle tage stilling til, om han ville underskrive Novemberforfatningen, som i strid med internationale aftaler indlemmer Slesvig i Danmark. Christian IX var 184 cm høj, det var 20 cm over tidens gennemsnit. Hans valgsprog var: "*Med Gud for ære og ret.*"
- 1866 **Det danske Hedeselskab** blev stiftet i Aarhus 28. marts af oberst og forfatter Enrico Mylius Dalgas, der var født i Napoli 16. juli 1828. Dalgas var selskabets direktør til sin død 16. april 1894. "*Hvad udad tabes, skal indad vindes,*" blev den udtalelse han huskes for, den skal ses i relation til tabet af Sønderjylland i 1864. Men egentlig har han stjålet denne sætning, der blev udtalt af Kong Friedrich Wilhelm III efter slaget ved Jena under Napoleonskrigene. Dalgas skrev adskillige afhandlinger om hedens tilplantning og opdyrkning. Hans betydning for hedeopdyrkingen og for Danmark som helhed skal ses i forhold til den tid, hvor det drejede sig om at fremstille flest mulige fødevarer. Med nutidens øjne ville Dalgas nærmere blive betragtet som en forræder. I Brande og vest for vejen Ringkjøbing-Skjern er der rejst mindsten for Enrico Mylius Dalgas.
- 1867-1956 **Emil Nolde** født 20. aug. 1867 i en bondefamilie som nr. fire i en børneflokk i landsbyen Nolde i marsken nær grænsen 10 km. Ø for Tønder. Det var N for den nuværende grænse, men i 1867 var stedet tysk. Familien hed Hansen, moderen Hanna Christina (1830-1918) faderen Niels (1831-91). Men fra 1902 tog drengen, der da var blevet 35 år, navn efter sin fødeby - Emil Nolde. Emil var i skolen doven og modvillig, men han elskede at modellere og tegne. Forældrene tvang ham til at arbejde på familiens gård. Emil kom i lære som træskærer og tegner hos Heinrich Sauermanns møbelfabrik i Flensborg. I 1888 blev han uddannet og fik tilmed en fin anbefaling. Herefter arbejdede han som billedskærer i München og Karlsruhe. I Karlsruhe blev han elev på kunsthåndværkerskolen. I 1889 rejste Emil Hansen til Berlin, hvor han tog forskellige jobs. Men i 1891 blev han ramt af tuberkulose, og rejste hjem til forældrene i Nolde. Imidlertid fik han bugt med sygdommen og blev fra 1892-97 lærer i ornamenttegning og modellering ved "*Museet for Industri- og Håndværk*" i St. Gallen. Det var i den periode, hans egentlige kunstkarriere begyndte. Her malede han sine første malerier, landskabsakvareller og tegninger af bjergbønder de såkaldte "*Alpepostkort.*" Det var også her, han fik interesse for bjergbestigning og besteg bl.a. det 4.478 m høje Matterhorn på grænsen mellem Schweiz og Italien. Herefter studerede han i München og Dachau og fra 1900 på Louvre i Paris. Fra 1901-05 boede han i København med sommerophold i Ølstrup og på Als, hvor han ofte kom helt frem til 1915.

I Københavns kunstverden kom han i kontakt med brødrene Skovgaard, Viggo Johansen, Vilhelm Hammershøi og Jens Ferdinand Willumsen og arbejdede på Kr. Zahrtmanns malerskole. Han traf også polarforskeren Knud Rasmussen, gennem hvem han mødte sin kommende kone skuespillerinde Adamine Frederikke Vilstrup (20/9 1879 i Resen-7/11 1946) datter af Christian Johan Lodberg Vilstrup. Ada og Emil, der nu hed Nolde, blev gift i 1902 i København. Emil Nolde var nøjsom, stilfærdig, venlig og fornøjelig og kom let i snak med folk.

I Ølstrup Kirke er altertavlen malet af Emil Nolde i 1904, erhvervelsen kostede dengang 360,57 kr. Læs mere herom under - 1200-tallet Ølstrup Kirke.

Emil Nolde mødte Edvard Munch i 1907, de to malere havde flere fælles træk.

Emil Nolde var en meget produktiv maler, alene i 1910 malede han 84 malerier. Det første billede, han solgte, var til "*Folkwang-Museet*" i Essen.

Flere studierejser var han på Berlin, Italien, England, Frankrig, Spanien og Ny-Guinea. Specielt efter Ny-Guinea turen i 1913, en tur der varede et år, blev han inspireret af øens kunst, hvad der tydeligt ses på mange af hans billeder.

Emil Nolde var viljefast med en egensindig natur, betegnede selv sit liv mellem 16 og 34 som den sværeste tid. Hans tidligste værker var mørke og dystre. Sit kunstneriske fodfæste fandt han først som 40-årig. Brugte et voldsomt farvesprog oprindeligt inspireret af impressionismen, (et udtryk født af Claude Monet), men gik senere over til ekspressionismen.

I 1920 blev hans hjemsovn igen dansk, og Emil Nolde blev dansk statsborger.

Fra 1926-32 byggede Ada og Emil Nolde huset i Seebüll, hvortil der er anlagt en stor og kunstfærdig udsmykket have, her boede han til sin død. Huset og haven blev fra 1957 åbnet som museum for hans kunst, der hænger ca. 200 malerier på museet. Da nazisterne kom til magten i 1933, beslaglagde de 1052 billeder. Og i 1941 blev Emil Nolde ekskluderet af "*Reichskunstkammer*" og fik maleforbud. Netop dette inspirerede ham til en serie "*umalede billeder*," der blev nogle af hans allerbedste akvarelbilleder. I 1944 blev hans lejlighed i Berlin ødelagt af bomber, her gik en stor del af hans egne værker tabt, samt mange værker han havde samlet af andre kunstnere.

Trods nazisternes fordømmelse af ham var han overraskende stadig tyskvenlig: "*Må krigen føre til en sejrrig udgang for vort kære Tyskland.*"

Den 7. nov. 1946 døde Ada i Seebüll. Igen giftede Nolde sig, Jolanthe Erdmann hed den udkårne. Emil Nolde fik tildelt mange priser, han døde den 13. april 1956 også i Seebüll. Ada og Emil Nolde ligger begge begravet i den smukke have, der er anlagt ved huset. Siden er der blevet oprettet en fond: "*Seebüll Ada og Emil Nolde.*"

1895-1948 **Folke Bernadotte** svensk greve og officer født 2. jan. 1895. Brodersøn af Gustaf V Adolf og dermed en fætter til Dronning Ingrid's far Gustaf VI Adolf (1882-15/9 1973). Chef for det svenske spejderkorps. Fra 1943 førte Bernadotte forhandlinger om krigsfangeudveksling, der i foråret 1945 resulterede i, at omkring 19.000 nordiske koncentrationslejr fanger kom til Sverige, og hvem har ikke hørt om de hvide busser? Blev i 1945 præsident for svensk Røde Kors.

Folke Bernadotte formidlede Himmlers kapitulationstilbud til De Allierede. Han blev i 1948 FN's mægler i palæstinakonflikten, men blev 17. sept. 1948 myrdet i Jerusalem af en jødisk terroristgruppe. Visse kredse i frihedsbevægelsen har senere stillet spørgsmål ved hans person, idet hans humor undertiden var for iøjnefaldende set i relation til de alvorlige opgaver, men måske har humoren netop været hans måde, hvorpå han klarede det enorme pres. Folke Bernadotte forærede engang Heinrich Himmler, der var meget arkæologisk interesseret, et flot bogværk om runestene. Det er ret sandsynligt, at netop

1972

denne gave var med til at redde Danevirke under Anden Verdenskrig, idet tyskerne havde planer om store ændringer af Danevirke, som Heinrich Himmler forpurrede.

**Dronning Margrethe II** udråbes fra Christiansborg Slotsbalkon 15. jan. af statsminister Jens Otto Krag til Dronning af Danmark. Margrethe er født 16. april 1940 kl. 10:10 som datter af Dronning Ingrid og Frederik IX. Hun er døbt Margrethe Alexandrine Thorhildur Ingrid i Holmens Kirke 14. maj. Hun blev student fra N. Zahles Skole i 1959, studerede fra 1960-65 ved universiteterne i København, Cambridge, Aarhus, London og ved Sorbonne i Paris. Studierne gjaldt især politisk videnskab og hendes store interesse arkæologi, som hun dyrkede sammen med sin morfar Kong Gustav VI Adolf (11/11 1882-1973). Margrethe blev forlovet 3. sept. 1966 og gift 10. juni 1967 i Holmens Kirke med grev Henri-Marie-Jean-Andre, greve de Laborde de Monpezat, der er født 11. juni 1934. Efter brylluppet er navnet Prins Henrik af Danmark. Parret har to børn Kronprins Frederik André Henrik Christian født 26. maj 1968 og Joachim Holger Waldemar Christian født 7. juni 1969. Parret købte i 1974 vinslottet Château de Caix i Cahors.

Margrethe II med familiekælenavnet "*Daisy*" er selv udøvende kunstner, har tegnet julemærket 1970, illustreret flere kulturelle værker, designet tekstiler, malet malerier og har i 2001 udsmykket Skei Fjelkirke i Norge med en altertavle. Fra livets grønne eng i et goldt fjeldlandskab stiger et gyldent kors op over bjergene og ind i Himlen. Den 11. marts år 2000 solgtes på en auktion i Aarhus to af dronningens malerier for henholdsvis 100.000 kr. og 130.000 kr.

Margrethe II blev 5. juni 1975 udnævnt til æresdoktor ved Cambridge Universitet i England. På Københavns Rådhus blev hun 28. maj 1980 af Kjøbenhavns Haandværkerforening udnævnt til Årets Æreshåndværker. Under et besøg i England blev hun 16. juni 1980 dekoreret af Elizabeth II med den fornemme hosebåndsorden. Margrethe II's valgsprog er: "*Guds hjælp, folkets kærlighed, Danmarks styrke.*" Og så er vores høje Dronning 1,82 m.

## ***Tidligere udgivelser:***

- 1980 Andorra  
1987 Arnold - novelle  
1990 Thailand på godt og ondt  
1991 Sydamerika Chile - Brasilien  
1992 "*Jambo*" Kenya - du forunderlige land  
1993 Barnløshed - adoption  
1994 En lille bid af tilskudssamfundet: "*Jeg løfter røret*"  
1994 Tidsbilleder. Kronologisk leksika. Ajourføres løbende  
1994 Leksikassen. Ord jeg er ramlet i uden til fulde at forstå. Ajourføres løbende  
1995 De Slesvigske Krige  
1995 Østeuropa i forandring  
1995 Colombia - smuk og mangfoldig  
1996 Hærvejens historie - i cykelhøjde  
1996 Øretæver i tilværelsen  
1996 Æseløre - litteratur anmeldelser. Ajourføres løbende  
1997 En dag i 1997  
1997 Budapest & Ungarn - i efterårsdragt  
1997 Lolland-Falster & Møn - i cykelhøjde  
1997 Ego - det bevidste jeg  
1998 En lille stump af det mægtige Kina  
1998 Storebælt - i cykelhøjde  
1999 Skt. Petersborg - paladsernes by bygget på sumpen  
1999 Sjælland Stevns - Masnedø - Asnæs - i cykelhøjde  
1999 Et eventyr om julenissens morgensvømmetur  
2000 Madeira - en blomstrende ø  
2000 Rom - Den evige Stad  
2001 En lille stump af Himalaya - verdens tag  
2001 Samos - en ferieø for alle  
2001 Samsø - i cykelhøjde  
2002 Limfjorden øst - i cykelhøjde  
2002 Vest Stadil Fjord - i cykelhøjde  
2002 Wien - musikkens by  
2002 Mozart - hvordan var han egentlig?  
2002 Egypten - Nilens gave  
2003 Steen Steensen Blicher - hvordan var han egentlig? (Redigeret 2010)  
2003 Vietnam - Østens smukke, venlige land i forandring  
2003 Limfjorden vest - i cykelhøjde  
2004 Grænselandet - i cykelhøjde  
2005 H.C. Andersen - hvordan var han egentlig?  
2005 Mexicos - Store Riger  
2005 Sjælland nord - i cykelhøjde  
2005 Paris - byernes by  
2006 IKA MARKED - gennem 27 år  
2006 Skal vi hejse Dannebrog, eller skal vi brænde det?  
2006 Hven - i cykelhøjde  
2006 Sydfyn og Det Fynske Øhav - i cykelhøjde  
2006 Bulgarien - et smukt og alsidigt land  
2006 Sydafrika - en regnbuenation  
2007 Søren Aabye Kierkegaard - hvordan var han egentlig?  
2007 Kaj Munk - hvordan var han egentlig?  
2007 Vendsyssel - i cykelhøjde  
2007 N.F.S. Grundtvig - hvordan var han egentlig?  
2007 Cornwall - den sydvestlige del af England  
2008 Læsø "*Kattegats Perle*" - i cykelhøjde  
2008 Ti Radioforedrag - fra The Big Bang til år 1380  
2009 Ti Radioforedrag - fra år 1380 til år 1682  
2009 Chile - det lange land i ly af Andesbjergene Peru - inkaernes land  
2009 Lissabon - en smuk og alsidig by  
*Frede Lauritsen - Herningvej 7B<sup>1.1.</sup> 6950 Ringkjøbing Tf: 97 32 15 32 fredelau@webspeed.dk*